

‘ATJEH’S KWADE HOEK’

Een studie naar het verzet op Atjeh’s westkust van 1925 tot 1927

- LEGENDA.**
- Afdeling Groot Atjeh
 - „ Noordkust van Atjeh.
 - „ Oostkust van Atjeh.
 - „ Westkust van Atjeh.
 - Alaslonden.
 - Colonne- en patrouille wegen.
 - Voetpaden.
 - Stoomtramweg.
 - Afdelingsgrens.
 - Onderafdelingsgrens.

Eva de Hoog
11 Augustus 2016

Titel voorblad: titel verwijst naar het artikel ‘Atjeh’s kwade hoek: een interview met resident Schmidt oud-officier en Atjeh-kenner’ in de *Nieuwe Tilburgsche Courant* van 22 april 1926.

Afbeelding voorblad: ‘Kaart van Atjeh en Onderhoorigheden’ (ca.1923). Bron: J. Kreemer, *Algemeen Samenvattend Overzicht van Land en Volk van Atjeh en Onderhoorigheden* (Leiden 1922-23).

Universiteit Leiden

Naam: Eva de Hoog

Studentnummer: 0846988

Adres: Copernicusstraat 53A, 2561 VR te Den Haag

E-mail: eva_dehoog@hotmail.com

MA thesis History – Political Culture and National Identities

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. Ben Schoenmaker

Tweede lezer: Dr. David Kloos

11 augustus 2016

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie ter afsluiting van de masteropleiding *Political Culture and National Identities*. Ik kijk met veel voldoening terug op een zeer intensieve periode. Het was niet altijd even gemakkelijk om studie, werk en privé met elkaar te combineren en daarom ben ik des te meer trots op het eindresultaat. Ik heb ontzettend veel geleerd tijdens het schrijfproces en daar zal ik later ook zeker profijt van hebben. Ik wil een aantal personen bedanken voor hun waardevolle bijdrage aan dit onderzoek.

Allereerst wil ik mijn begeleider Ben Schoenmaker en tweede lezer David Kloos bedanken. Zij zijn vanaf het begin zeer betrokken geweest bij mijn onderzoek. Op de momenten dat ik was vastgelopen en even niet meer wist welke richting ik met mijn scriptie op moest gaan, stonden zij altijd klaar met raad en bemoedigende woorden. Zij namen de tijd om geregeld bij elkaar te komen en over de voortgang van mijn thesis te praten. Daarnaast stel ik de snelheid van de feedback op prijs. Daardoor kon ik snel weer verder en bleef ik goed in het onderwerp zitten.

Tot slotte wil ik van de gelegenheid gebruik maken om mijn ouders en vriend te bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en vertrouwen.

Eva de Hoog
Den Haag, 11 augustus 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	7
<i>Historiografie</i>	8
<i>De Atjeh-oorlog (1873-1942)</i>	9
<i>De opbouw van het onderzoek</i>	11
<i>Bronnenkritiek</i>	12
Hoofdstuk 1: De verovering van het sultanaat Atjeh	
1.1 <i>Het uitbreken van de Atjeh-oorlog</i>	14
1.2 <i>De machthebbers van Atjeh: de oeléebalangs</i>	16
1.3 <i>De opkomst van de oelama's en de Prang Sabil</i>	18
1.4 <i>Christiaan Snouck Hurgronje en het Atjeh-beleid</i>	20
1.5 <i>De positie van de oeléebalangs onder het Nederlands-Indische bewind</i>	23
1.6 <i>Ambitieuze plannen voor Atjeh</i>	25
<i>Deelconclusie</i>	26
Hoofdstuk 2: Atjeh's westkust	
2.1 <i>De opkomst van de westkust</i>	27
2.2 <i>De 'onderwerping' van de westkust</i>	30
2.3 <i>De militaire expeditie naar de westkust</i>	33
<i>Deelconclusie</i>	34
Hoofdstuk 3: De verzetsexplosie op Atjeh's westkust (1925-1927)	
3.1 <i>Het 'Bakongandrama'</i>	36
3.2 <i>'Een fel uitslaande brand'</i>	38
<i>Deelconclusie</i>	43
Hoofdstuk 4: De 'achterlijke uithoek' van het gewest 'Atjeh en Onderhoorigheden'	
4.1 <i>De 'geïsoleerde' westkust</i>	45
4.2 <i>Gouverneur Oscar Maurits Goedhart en de 'Atjehsche geest' op de westkust</i>	47
4.3 <i>De Volksraad van Nederlands-Indië</i>	49
4.4 <i>Overzicht van de Inlandsche en Maleisisch-Chineesche pers (IPO's)</i>	54
Conclusie	57
Bijlagen	
Kaart I: kaart van Zuidoost-Azië	62
Kaart II: Atjeh	63

<i>Kaart III: Atjeh's westkust</i>	64
<i>Kaart IV: Atjeh's westkust</i>	65
<i>Kaart V: Atjeh's westkust</i>	66
<i>Kaart VI: Atjeh's westkust</i>	67

Bronnenlijst

<i>Archivalia</i>	68
<i>Gedrukte bronnen</i>	68
<i>Literatuur</i>	68
<i>Websites</i>	70

Inleiding

‘Het Bakongandrama’, ‘De overvallen in Atjeh’, ‘Atjeh’s kwade hoek’, ‘Nieuwe uitbreiding van het verzet in Atjeh’, ‘De toestand in Atjeh: ellendig’. Zomaar een kleine greep uit de artikelen in de Nederlands-Indische pers die een beeld geven van de toestand op Atjeh ’s westkust in het midden van de jaren twintig van de 20^e eeuw. Tussen 1925 en 1927 vond hier een reeks van aanvallen en overvallen plaats op de *Kompeunie*, oftewel het Nederlands-Indisch gouvernement. De toenmalig Gouverneur van de provincie ‘Atjeh en Onderhoorigheden’, gelegen in het noorden van het eiland Sumatra (Zie Kaart I), A.M. Hens gaf naar aanleiding van de eerste ongeregeldeheden in oktober 1925 een opvallend interview in de *Deli Courant*. Volgens Hens was de toestand in Atjeh namelijk gunstiger dan ooit tevoren.¹ De acties op de westkust zouden niet tegen het Nederlandse gezag zijn gericht en hadden daarom geen politieke betekenis.² Bovendien was het onjuist om de gebeurtenissen een meer dan plaatselijke betekenis toe te kennen.³ Kortom, men hoefde zich geen zorgen te maken.

De Nederlands-Indische pers was echter niet gerustgesteld. Werd het Indische publiek door de autoriteiten wel volledig ingelicht over de toestand op de westkust? Een aantal journalisten twijfelde hieraan. Zo eiste een journalist van de *Indische Courant* uit naam van het Indische publiek een juiste en volledige berichtgeving van officiële zijde over de toestand en de gebeurtenissen in West-Atjeh.⁴ Zo schreef hij: ‘dat publiek heeft daar recht op en het verlangt niet te worden zoet gehouden en gerustgesteld door kletspraatjes.’⁵ Ook in de Maleis-Chinese en Javaanse pers stond men stil bij de recente gebeurtenissen in Atjeh. Hadji Agus Salim, een Indonesische nationalist en religieus leider, besprak in het Javaanse nieuwsblad *Hindia Baroe* de reactie op de ongeregeldeheden in de Nederlands-Indische pers. Volgens hem was er sprake van ‘een algemene consternatie in de blanke pers.’⁶ Uit de krantenberichten zou blijken dat men erg geschrokken en angstig was.⁷

1 ‘De toestand in Atjeh’, *De Indische Courant*, 18 november 1925, 1.

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 ‘Officieele waarheid’, *De Indische Courant*, 17 augustus 1926, 1.

5 Ibidem.

6 Hadji Agus Salim, ‘De Atjeh-geest wakker’, *Hindia Baroe*, 17-25 november 1925 in: *Overzicht van de Inlandsche en Maleisisch-Chineesche Pers (IPO)*, 1925, 424-425.

7 Ibidem.

Historiografie

In de secundaire literatuur is geen tot weinig aandacht besteed aan de verzetsexplosie op Atjeh's westkust. Er bestaat geen diepgaande studie naar de gebeurtenissen. In de enkele gevallen dat de onlusten worden genoemd, vindt dit plaats binnen een breder kader en wordt er niet specifiek ingegaan op de verzetsacties. De journalist Paul van 't Veer, auteur van een bekend, maar inmiddels gedateerd, standaardwerk over de Atjeh-oorlog, verwijst naar de onlusten om hiermee aan te tonen dat het onrustig bleef in Atjeh tot aan de inval van de Japanners in 1942.⁸ Hij spreekt van een 'lokale opstand van flinke omvang, die onmiddellijk tot nieuwe 'bendeforming' leidde.'⁹ Wat de oorzaak was voor het uitbreken van het verzet en wie de verzetsleiders waren blijft onbesproken.

Een andere studie waarin kort wordt stilgestaan bij de verzetsacties op de westkust is het werk van de historicus Anthony Reid, getiteld *The Blood of the People: Revolution and the End of Traditional Rule in Northern Sumatra*, uit 1979. Reid spreekt van een opstand tussen 1925 en 1927, de zogenaamde 'Bakongan revolt'.¹⁰ Hij betoogt dat het verzet werd aangemoedigd door de *Partai Komunis Indonesia* (PKI), de Indonesische Communistische Partij.¹¹ Volgens Reid hadden de Atjehers niets met de leer van het marxisme, maar wanneer 'communist became equated with muslimin [moslims], and a propagandist in the mountainous Gayo-Alas area talked of a 'complete destruction of the *Kompeuni* throughout Aceh and Sumatra by the communist party, making men free and also exempt from any *herendienst* and tax', many Acehnese were ready to respond as of old.'¹² De vraag is echter of er daadwerkelijk een verband bestaat tussen het communisme en het uitbreken van het verzet op de westkust. De aanhangers van het communisme in de streken buiten Java, bevonden zich namelijk vooral in de meer stedelijke gebieden.¹³ In Atjeh lag het stedelijk gebied rond

8 Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 293.

9 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 293.

10 Anthony Reid, *The Blood of the People: Revolution and the End of Traditional Rule in Northern Sumatra* (Kuala Lumpur 1979) 10.

11 Reid, *The Blood of the People*, 10.

12 Ibidem.

13 Ruth T. McVey, *The Rise of Indonesian Communism* (New York 1965) 182.

Groot-Atjeh en langs de noordkust en dus niet op de westkust. Bovendien trok het communisme in Atjeh meer de lokale Maleiers aan dan de Atjehers zelf.¹⁴

Veel zaken omtrent de verzetsuitingen op de westkust zijn onduidelijk. Wie zaten er achter de acties? Wat waren de motieven van de verzetslieden? Waarom braken juist in dit deel van Atjeh onlusten uit? Hoewel in de loop van de tijd een aantal wetenschappelijke boeken en artikelen zijn verschenen over de Atjeh-oorlog, met name op militair gebied, zijn de gebeurtenissen op Atjeh's westkust tussen 1925 en 1927 onderbelicht. Dit is opmerkelijk gezien de duur van het verzet en de beroering die het teweeg bracht in de Nederlands-Indische pers. De twee genoemde historici, Van 't Veer en Reid, spreken zelfs van een opstand. Er was duidelijk iets belangrijks aan de gang aan de westkust in het midden van de jaren twintig. De centrale vraag die in dit onderzoek centraal staat luidt dan ook: *hoe kunnen de verzetsacties op Atjeh's westkust tussen 1925 en 1927 worden verklaard?*

De westkust van Atjeh staat in deze studie centraal. In de publicaties die zijn verschenen over de Atjeh-oorlog, is maar weinig aandacht voor regionale verschillen. Dit is opvallend, aangezien de verschillen in het uitgestrekte en multi-etnische Atjeh groot waren. In dit opzicht zal dit onderzoek dus een waardevolle bijdrage leveren aan de huidige historiografie. Vóór de komst van de Nederlanders was de naam 'Atjeh' niet veel meer dan een 'geografische aanduiding voor de havenstad Banda Atjeh en de oorspronkelijke zetel van de sultan [Zie Kaart II].'¹⁵ De bewoners op de westkust voelden zich meer verbonden met de eigen kleine leefgemeenschap dan dat zij zichzelf als 'Atjeher' zagen.¹⁶ Het zou daarom correcter zijn om van 'Atjees-sprekenden' te spreken. Ten behoeve van de leesbaarheid van zal in deze scriptie echter het woord 'Atjehers' worden gehanteerd.

De Atjeh-oorlog (1873-1942)

De verzetsexplosie op de westkust vond plaats binnen de context van de Atjeh-oorlog. In 1873 besloot het Nederlands-Indische gezag om een militaire expeditie naar het onafhankelijke sultanaat Atjeh te sturen. Dit zou het begin betekenen van de Atjeh-oorlog die

¹⁴ McVey, *The Rise of Indonesian Communism*, 182.

¹⁵ David Kloos, 'Imagining Aceh: Islam, Violence, Geography, 1890s-1920s'. Paper gepresenteerd op de workshop 'Violence, Displacement and Muslim Movements in Southeast Asia', KITLV, 15 juni 2016, 16.

¹⁶ Kloos, 'Imagining Aceh', 16.

de langste oorlog uit de Nederlandse koloniale geschiedenis zou blijken te zijn (1873-1942).¹⁷ De eerste expeditie liep uit op een mislukking. Dit was onder meer toe te schrijven aan een gebrek aan kennis over het land en zijn inwoners.¹⁸ De Nederlanders hadden de tegenstand van de Atjehers onderschat en moesten zich noodgedwongen terugtrekken.¹⁹

Eind 1873 werd een tweede expeditie op touw gezet. Deze bleek succesvoller dan de eerste. Het lukte de Nederlanders om het paleis (de 'kraton') van de sultan in Koeta Radja, het huidige Banda Atjeh, te veroveren. De Nederlanders hoopten dat de oorlog hiermee was beëindigd, maar dit bleek een illusie. Het lukte hen niet om Sultan Muhammad Daud Syah te pakken, het sultanaat was verhuisd naar het dorp Keumala in het noorden, en bovendien wisten de Nederlanders niet dat de sultan vooral slechts symbolisch gezag had. Atjeh werd in werkelijkheid geregeerd door vele lokale machthebbers (*oelëëbalangs*).²⁰ De Nederlanders werden hierdoor gedwongen om over te gaan tot een volledige bezetting van Atjeh.

De gevolgen van de Atjeh-oorlog waren rampzalig. De bevolking werd uitgedund, duizenden Atjehers vluchtten naar het Maleisisch schiereiland, hele dorpen en rijstvelden werden vernietigd en de eens zo bloeiende peperindustrie stortte in elkaar.²¹ Het aantal mensen dat tijdens de oorlog om het leven kwam was enorm. Volgens Paul van 't Veer stierven er tussen 1873 en 1914 meer dan honderdduizend personen en waren er een half miljoen gewonden.²² De meeste slachtoffers vielen aan de kant van de Atjehers, namelijk tussen de 60 tot 70.000 doden.²³ Aan Nederlandse zijde sneuvelden 2009 militairen.²⁴ 10.500 militairen stierven aan ziekten en daarnaast kwamen ook nog eens 25.000 dwangarbeiders om het leven.²⁵

Ondanks de tactiek van 'chirurgisch geweld', waarbij geweld gericht werd ingezet om zo 'goedwillende' burgers te sparen, werd de bevolking van Atjeh dus hard getroffen. De

17 M.C. Ricklefs (ed.), *A New History of Southeast Asia* (London 2010) 192.

18 G.F.W. Borel, *Onze vestiging in Atjeh: Drogredenen zijn geen waarheid* (Delft 2009) 11.

19 Borel, *Onze vestiging in Atjeh*, 11.

20 J.J.P. de Jong, *De Waaier van het fortuin: van handelscompagnie tot koloniaal imperium: de Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel, 1595-1950* (Den Haag 1998) 312.

21 David Kloos, 'A Crazy State: Violence, Psychiatry and Colonialism in Aceh, Indonesia, ca. 1910-1942', *Bijdrage tot de Taal-, Land en Volkenkunde*, Vol. 170, 1 (2014) 25-65, 38.

22 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 311.

23 Ibidem.

24 Ibidem.

25 Ibidem.

meeste Atjehers stierven echter niet door gevechtshandelingen, maar door ziekte en verhongering.²⁶ Het Nederlands leger paste namelijk veelal de tactiek van de verschroeiende aarde toe waardoor de Atjehse bevolking beroofd werd van haar bestaansmogelijkheden. Met name in de beginfase van de oorlog werden hele dorpen, rijstvelden, voedselvoorraden en fruitbomen systematisch vernietigd.²⁷ Het gevolg was dat tienduizenden Atjehers om het leven kwamen, getraumatiseerd en ontheemd raakten.²⁸

Wat betreft de tijdsduur van de Atjeh-oorlog moet een kanttekening worden geplaatst. Het is namelijk niet precies te bepalen wanneer de oorlog ophield. Veel Atjehers claimen dat de oorlog pas eindigde met de inval van de Japanners in 1942.²⁹ De Nederlanders zouden er namelijk nooit echt in zijn geslaagd om Atjeh aan hun gezag te onderwerpen.³⁰ Ook volgens Van 't Veer duurde de oorlog voort tot 1942, omdat gewapende confrontaties aanhielden.³¹ De Nederlands-Indische autoriteiten daarentegen zagen dit anders. Zij verklaarden 1903, met de onderwerping van Sultan Daud, als het jaar waarin de oorlog tot een einde kwam.

In de secundaire literatuur wordt geen eenduidig antwoord gegeven op de vraag wanneer de Atjeh-oorlog precies eindigde. De 'eindjaren' die het meest genoemd worden zijn 1913 en 1914, omdat in deze jaren het georganiseerde verzet werd neergeslagen. Het gevaar hiervan is dat er geen tot weinig aandacht is voor de periode na 1913/1914. Het is een onbevredigende keuze, aangezien er nooit een overeenkomst is ondertekend door beide partijen waarmee de oorlog formeel werd beëindigd en omdat het verzet tegen het koloniale bewind zich na 1913/1914 voortzette. Dit onderzoek gaat daarom uit van het doorlopen van de Atjeh-oorlog tot het jaar 1942.

De opbouw van het onderzoek

26 Emmanuel Kreike, 'Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of Genocide Research*, Vol.14, 3-4 (2012) 297-315, 312.

27 Kreike, 'Genocide in the Kampongs?', 298.

28 Ibidem, 297.

29 Fritz Schulze, 'From Colonial Times to Revolution and Integration' in: Arndt Graf, Susanne Schröter en Edwin Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture* (Singapore 2010) 63.

30 Schulze, 'From Colonial Times' in: Graf, Schröter en Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture*, 63.

31 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 293.

Hoewel het grootste deel van de Atjeh-oorlog buiten de onderzoeksperiode valt, zal ik in hoofdstuk 1 ingegaan op de hoofdlijnen van deze belangrijke gebeurtenis. De gevolgen van jarenlange strijd waren desastreus voor Atjeh en zijn inwoners en zouden nog vele jaren daarna merkbaar zijn. Het is van belang om een helder beeld te schetsen van wat de oorlog allemaal teweeg bracht. De Atjehse samenleving werd erdoor op zijn kop gezet. Een groot deel van de lokale adel, de *oeléëbalangs*, ging samenwerken met de koloniale overheerser. Dit had grote gevolgen voor de bestaande sociale en politieke verhoudingen. Deze elite zal uitgebreid aan bod komen, aangezien zij door het Nederlands-Indische gezag als een onmisbare schakel tussen de bevolking en het koloniale bewind werd gezien. Daarnaast speelde de lokale adel een leidende rol bij het uitbreken van het verzet op de westkust.

Om een antwoord te kunnen formuleren op de vraag waarom juist op de westkust het verzet uitbrak, is het noodzakelijk om de lokale context duidelijk voor ogen te krijgen. Hoofdstuk 2 gaat daar dieper op in. Door de komst van de pepercultuur was de betekenis van de westkust in de 19^e eeuw sterk toegenomen. Dit had gevolgen voor de lokale machtsstructuur en leidde tot confrontaties tussen verschillende (etnische) groepen. De strijd om macht en middelen was bepalend voor de dynamiek op de westkust. Ook zal ingegaan worden op de verovering van de westkust door de Nederlanders.

In hoofdstuk 3 komen de onlusten op Atjeh's westkust tussen 1925 en 1927 aan bod. Aan de hand van primair bronmateriaal zal een overzicht worden gegeven van de verschillende verzetsacties. Waar vonden ze precies plaats? Om wat voor acties ging het? Was er sprake van losstaande incidenten of samenhang? Wie waren de leiders? Wie waren het doelwit? Al deze aspecten zullen in dit hoofdstuk besproken worden om zo een duidelijk beeld te schetsen van de gebeurtenissen.

In het laatste deel van het onderzoek wordt gekeken naar verschillende eigentijdse verklaringen voor de verzetsacties. In hoeverre werden deze beïnvloed door het stereotype, koloniale discours over de 'fanatieke' en 'achterlijke' Atjeher? En wat was de functie van dit vertoog? Drie primaire bronnen zullen in dit hoofdstuk centraal staan, namelijk de zogenaamde 'Memorie van Overgave' van de Gouverneur van Atjeh en Onderhorigheden ten tijde van het verzet, Oscar Maurits Goedhart, de Handelingen van de Volksraad van Nederlands-Indië en de Overzichten van de Inlandse en Maleis-Chinese pers (IPO's).

Bronnenkritiek

Voor deze studie is zowel gebruik gemaakt van secundaire literatuur, als van archiefmateriaal. Hierbij moet worden aangetekend dat het onderzoek uitsluitend is gebaseerd op Nederlandstalige bronnen. Een belangrijk deel van de gegevens over de verzetsacties tussen 1925 en 1927 komt uit de Nederlands-Indische pers. Vanaf ongeveer het midden van de 19^e eeuw ontstond er een onafhankelijke pers in Indië. In deze studie is gebruik gemaakt van verschillende kranten, namelijk *Het Bataviaasch Nieuwsblad*, *De Sumatra Post*, *De Indische Courant* en *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*. Dit waren populaire dagbladen.³² Het is bij deze bron van belang om rekening te houden met het feit dat de relatie tussen de autoriteiten en de pers gespannen was.³³ De journalisten hadden daardoor misschien de neiging om het verzet op de westkust spraakmakender voor te doen stellen dan zij in werkelijkheid was.

Een andere belangrijke bron in dit onderzoek zijn de Memories van Overgave. Het behoorde tot de taak van Nederlandse bestuursambtenaren in Nederlands-Indië om hun opvolgers in te lichten over hun toekomstige ambtsgebied. Deze documenten staan bekend als Memories van Overgave. Een aantal van deze stukken zijn terug te vinden in het Nationaal Archief (NA) in Den Haag. De Memories van Overgave bevatten informatie over de meest uiteenlopende zaken. Van welke planten- en diersoorten voorkwamen in het desbetreffende gebied tot ‘serieuzere’ onderwerpen, zoals de politieke toestand. Ook bij deze bron is er echter sprake van dat deze een subjectief beeld geeft van de werkelijkheid.

Daarnaast maakt dit onderzoek gebruik van de Handelingen van de Volksraad van Nederlands-Indië. Deze bron is tot nu toe nog maar weinig gehanteerd. In 1916 werd de Volksraad ingesteld door Gouverneur-Generaal J.P van Limburg Stirum. Pas twee jaar later kwam dit instituut voor het eerst bijeen. De komst van de Volksraad betekende een eerste voorzichtige stap richting inspraak in het landbestuur. Uiteindelijk was de Volksraad slechts een raadgevend orgaan en kreeg het nauwelijks bevoegdheden. Bovendien was de term ‘Volksraad’ misleidend. Hoewel er zowel Nederlanders, als inlanders in de raad zaten, vertegenwoordigden zij nauwelijks het (gewone) volk. Van de in totaal zestig leden werden er maar liefst achtendertig via bestuursraden gekozen door Nederlanders en vooraanstaande inheemsen.³⁴ Daarnaast was vastgelegd dat de helft van de leden uit Nederlanders moest

32 Ulbe Bosma, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam 2005) 30.

33 Bosma, Sens en Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen*, 17.

34 ‘De nieuwe staatsregeling’, *Het Bataviaasch Nieuwsblad*, 17 juni 1925, 1.

bestaan.³⁵ Hoewel de Volksraad voornamelijk een adviserende taak had, bood het voor de leden wel de mogelijkheid om hun ongenoegens te uiten.

Een bijzondere bron wordt gevormd door de IPO's. Deze overzichten geven een beeld van de manier waarop de Javaanse en Maleis-Chinese pers schreef over ontwikkelingen en omstandigheden in Nederlands-Indië. De IPO's verschenen vanaf 1918 wekelijks en waren bestemd voor bestuursambtenaren en Volksraadsleden. Daarbij moet wel gelijk worden vermeld dat deze bron werd samengesteld door de Nederlands-Indische overheid. Het gaat hier om samenvattingen van een selectie van artikelen die in de inlandse en Maleis-Chinese pers verschenen. Deze bron biedt dus een beperkt, maar desalniettemin belangrijk, inzicht in de niet-Nederlandstalige pers.

Hoofdstuk 1

De verovering van het sultanaat Atjeh

Tot ongeveer 1870 concentreerde het Nederlands-Indische bestuur zich hoofdzakelijk op het eiland Java. In de gebieden buiten Java, door de Nederlanders ook wel de *Buitengewesten* genoemd, was het Nederlandse gezag beperkt. De gedachte achter deze zogeheten *onthoudingspolitiek* was dat het Nederlandse bewind zich 'van expansie moest onthouden en een goede verstandhouding met de Indonesische vorsten moest nastreven.'³⁶ Desondanks kwamen in 1858 de sultanaten Jambi en Siak in Oost-Sumatra onder Nederlandse soevereiniteit en drie jaar later volgde het vorstendom Deli in Noordoost-Sumatra. De ambities van de Nederlanders reikten verder dan alleen deze drie rijkjes en in april 1873 viel Nederland het autonome sultanaat Atjeh binnen. Dit hoofdstuk zal ingaan op de vraag hoe de Nederlanders Atjeh innamen.

35 Ibidem.

36 J. van Goor, *De Nederlandse koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag 1994) 232.

1.1 Het uitbreken van de Atjeh-oorlog

In het Traktaat van Londen (1824) maakten de koloniale mogendheden Engeland en Nederland afspraken over hun invloedssferen in Zuidoost-Azië. De Nederlanders kregen Sumatra toebedeeld, maar moesten wel de onafhankelijkheid van het sultanaat Atjeh aanvaarden.³⁷ De Engelsen zagen graag dat Atjeh onafhankelijk bleef, aangezien er een sterke handelsrelatie bestond tussen het Maleisische eiland Penang en het sultanaat Atjeh.³⁸ Uit oogpunt van handelsbelangen wilde Engeland de ‘vrijhandelszone’ die min of meer in deze regio was ontstaan continueren. Penang was in 1786 door de Engelsen gekoloniseerd en in de daarop volgende jaren uitgegroeid tot een belangrijke havenstad in de regio. Engeland kreeg op zijn beurt de Nederlandse bezittingen in Malakka en India.³⁹ Daarnaast zou de Engelse handel in Sumatra niet belemmerd worden.⁴⁰

Het Traktaat van Londen was een nawee van de Napoleontische Oorlogen (1813-1815). In de Franse tijd (1795-1813) verloor Nederland zijn overzeese bezittingen aan Engeland. Na afloop van de oorlog waren de Engelsen gebaat bij een snel herstel van Nederland om het machtsevenwicht in Europa te handhaven.⁴¹ Engeland besloot daarom om de voormalige Nederlandse bezittingen in Indië terug te geven.

De onafhankelijkheid van het welvarende en strategisch gelegen Atjeh was de Nederlanders echter een doorn in het oog. Atjeh lag aan een belangrijke scheepvaartroute, de Straat van Malakka (zie Kaart II). Het belang van deze zeestraat tussen Sumatra en het schiereiland Malakka nam toe na de opening van het Suezkanaal in 1869. De straat werd zelfs één van de belangrijkste handelsroutes van Zuidoost-Azië. Hierdoor nam de interesse van de Nederlanders in Atjeh toe. Hierdoor nam vanuit handelspolitieke overwegingen de interesse van de Nederlanders in Atjeh toe. Daarnaast lukte het de Nederlanders niet om de aanvallen door Atjehers op buitenlandse schepen te stoppen zonder daarbij de zelfstandigheid van Atjeh aan te tasten.⁴² Met het ondertekenen van het Traktaat van Londen had de Nederlandse

37 Anthony Reid, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898* (Kuala Lumpur 1969) 12-13.

38 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 6-14.

39 Ibidem, 11.

40 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 307-308.

41 Lee Kam Hing, ‘Aceh at the time of the 1824 Treaty’ in: Anthony Reid (ed.), *Verandah of Violence: The Background to the Aceh Problem* (Singapore 2006) 89.

42 Van Goor, *De Nederlandse koloniën*, 234.

regering echter de taak op zich genomen de scheepvaart in de Straat van Malakka te beschermen tegen piraterij.⁴³ Het Nederlands-Indische gezag was gelet op deze ontwikkelingen dan ook op uit om zijn gezag over Sumatra uit te breiden en Atjeh onder controle te brengen.

Het Sumatra Traktaat (1871) zou het begin betekenen van het einde van de onafhankelijkheid van Atjeh. In dit verdrag stond Engeland toe dat de Nederlanders hun gang konden gaan op heel Sumatra, waaronder Atjeh. Op hun beurt stonden de Nederlanders hun handelskolonie Goudkust in Afrika af aan Engeland. Het Sumatra Traktaat werd gesloten zonder medeweten van de sultan van Atjeh.⁴⁴ De houding van Nederland ten opzichte van het sultanaat werd na het verdrag een stuk agressiever.⁴⁵ Om de toenemende dreiging van de Nederlanders het hoofd te bieden zocht Atjeh steun in het buitenland. Als eerste werd contact gezocht met het Ottomaanse Rijk. Deze keuze lag voor de hand aangezien Atjeh al eeuwenoude banden had met de ‘behoeders van het Kalifaat der moslimse wereld’.⁴⁶ De Ottomaanse sultan weigerde echter in 1873 steun toe te zeggen aan zijn geloofsgenoten.

Na de afwijzing van de Ottomaanse sultan zochten de Atjehers steun bij een aantal westerse landen, waaronder de Verenigde Staten en Italië. De Nederlanders beschouwden deze toenaderingen als een schending van het Traktaat van handel, vrede en vriendschap van 30 maart 1857.⁴⁷ In dit verdrag werd de ‘goede’ verstandhouding tussen Nederland en Atjeh vastgelegd.⁴⁸ Ondanks het Traktaat van handel, vrede en vriendschap zagen de Nederlanders na het Sumatra Traktaat kans om hun gezag over Atjeh te doen gelden. Het Nederland-Indische gezag stelde begin maart 1873 een ultimatum aan de sultan. Hij werd voor de keuze gesteld: het erkennen van de soevereiniteit van Nederland of anders zou Nederland optreden tegen het sultanaat.⁴⁹ De sultan weigerde echter de soevereiniteit van

43 J. Kreemer, *Atjèh: Algemeen Samenvattend Overzicht van Land en Volk van Atjèh en Onderhoorigheden: deel I* (Leiden 1922-23) 11.

44 Antje Missbach, ‘The Aceh War (1873-1913) and the Influence of Christiaan Snouck Hurgronje’ in: Graf, Schröter en Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture*, 43.

45 Anthony Reid, ‘Colonial Transformation: A Bitter Legacy’ in: Anthony Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 97.

46 Anthony Reid, ‘Aceh and the Turkish Connection’ in: Graf, Schröter en Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture*, 26.

47 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 94-96.

48 Ibidem, 22.

49 Van ’t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 51-52.

Nederland te accepteren. Daarom verklaarde regeringscommissaris Frederik Nicolaas Nieuwenhuijzen namens Nederland Atjeh de oorlog op 26 maart 1973.

In de oorlogsverklaring stond dat het schenden van het Traktaat van handel, vrede en vriendschap, door Atjeh, ook wel bekend als ‘het verraad van Atjeh’, de reden was tot ingrijpen.⁵⁰ Echter, dit verdrag verbood het sultanaat niet diplomatieke en materiële steun te zoeken in het buitenland.⁵¹ Zoals vermeld was het Nederlands-Indische gezag al enige tijd uit op het onder controle brengen van Atjeh. Bovendien speelde ook mee dat het Nederland-Indische bestuur de hete adem van andere westerse koloniale machten in zijn nek voelde en bang was dat één van hen het ‘machtvacuüm’ in Atjeh zou opvullen.⁵² Het was nu het moment om in te grijpen.

1.2 De machthebbers van Atjeh: de oeléebalangs

Zoals vermeld in de inleiding leidde de eerste en tweede militaire expeditie naar Atjeh niet tot de verovering van dit gebied. De Nederlanders werden geconfronteerd met vele lokale hoofden, de *oeléebalangs*, en zagen zich hierdoor genoodzaakt om heel Atjeh te veroveren. Na de bloeiperiode onder sultan Iskander Muda in de 17e eeuw (1607-1636) was de centrale macht van het sultanaat afgenomen en die van de *oeléebalangs* toegenomen. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat de sultan ook onderdeel uitmaakte van de aristocratie. Hij was de ‘primus inter pares’ en de overige *oeléebalangs* waren zijn vazallen.

De *oeléebalangs* zaten niet alleen in de meest vruchtbare en dichtbevolkte gebieden van Atjeh, namelijk Groot-Atjeh (gelegen in het noordwesten) en Pidië (gelegen in het noorden), maar ook op de westkust- en de oostkust (Zie Kaart II). De introductie van handelsgewassen in deze streken vanaf ongeveer het midden van de 18e eeuw speelde hierbij een belangrijke rol. In het volgende hoofdstuk zal uitgebreid aan bod komen hoe de komst van de pepercultuur leidde tot het ontstaan van vele staatjes op de westkust. De *oeléebalangs* voerden grotendeels hun eigen onafhankelijke koers, maar erkenden wel de suzeriniteit van de sultan.⁵³ In het algemeen waren de lokale hoofden uit op zijn erkenning om zo hun nieuw verworven positie binnen de Atjehse samenleving te regulariseren en legitimeren.⁵⁴ Dit toont

50 Ibidem, 52.

51 Ibidem, 70.

52 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 95.

53 Reid, *The Blood of the People*, 4.

54 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 68.

aan dat de sultan een groot gezag had in Atjeh, maar dat zijn daadwerkelijke macht in feite beperkt was.

Wat voor figuren waren de *oeléëbalangs*? Zij waren in eerste instantie ondernemers die hun inkomsten voornamelijk haalden uit de handel en tolheffingen over alle import en export in het gebied waar zij het voor het zeggen hadden.⁵⁵ In dit machtsgebied lag/lagen meestal een haven en/of één of meerdere rivier(en). Ook namen de *oeléëbalangs* de leiding op zich in tijden van crisis en oorlog.⁵⁶ Dit kwam bijvoorbeeld voor als er een vete moest worden uitgevochten tegen een concurrent. Indien een *oeléëbalang* over politieke en militaire vaardigheden beschikte, kon hij zich ontwikkelen tot vorst (*raja*) van een staatje.⁵⁷ De machtigste en rijkste *oeléëbalangs* waren te vinden in de meer dichtbevolkte gebieden van Atjeh, zoals in Groot-Atjeh en Pidië. In Groot-Atjeh maakten drie zeer machtige heren de dienst uit. Zij stonden aan het hoofd van grote federaties (*sagi*'s). Het aanzien van deze *oeléëbalangs* was veel groter dan dat bijvoorbeeld van de relatief kort zittende hoofden op de westkust.⁵⁸

De Nederlanders beschouwden de *oeléëbalangs* vaak als feodale heersers en gingen uit van een sterke feodale band tussen hen en de bevolking.⁵⁹ Dit zien we onder andere terug in het werk *De Atjèhërs* van de bekende islamkenner en Arabist Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936).⁶⁰ De antropoloog James Siegel beweert echter in zijn diepgaande studie over Atjeh, *The Rope of God*, dat de Nederlanders dit verkeerd zagen. Volgens Siegel verkregen de *oeléëbalangs* hun macht dankzij hun controle over de handel en niet uit de opbrengsten van hun onderdanen, zoals het geval was bij de feodale heersers in Europa.⁶¹ Er zou dus geen sprake zijn van een hechte feodale band tussen de *oeléëbalangs* en de bevolking.

‘Drie Atjehsche oeléëbalangs in verschillende klederdrachten’, ca. 1900. Fotograaf: C. Nieuwenhuis. Bron: Kerncollectie fotografie, Museum van Volkenkunde.

55 James Siegel, *The Rope of God* (Berkeley 1969) 14.

56 Reid, ‘Colonial Transformation: A bitter Legacy’ in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 102.

57 Reid, *The Blood of the People*, 1.

58 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 14.

59 Reid, *The Blood of the People*, 12.

60 Reid, ‘Colonial Transformation’ in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 99.

61 Siegel, *The Rope of God*, 10.

Siegel beweert zelfs dat er sprake was van een kloof tussen de *oeléëbalangs* en de bevolking.⁶² De machthebbers zouden zich weinig bemoeien met interne aangelegenheden in hun gebied en hielden zich voornamelijk bezig met hun eigen handel.⁶³ Volgens Siegel leefden de *oeléëbalangs* en de bevolking dus grotendeels langs elkaar heen. Of er daadwerkelijk zo weinig contact tussen hen bestond, valt echter te betwijfelen. De *oeléëbalangs* waren namelijk ook zogenaamde ‘adathoofden’.⁶⁴ Zij vertegenwoordigden het gewoonterecht (adat) en waren onder andere verantwoordelijk voor de rechtspraak in hun gebied. De bevolking had dan ook wel degelijk respect voor zijn hoofd.⁶⁵

De *oeléëbalangs* handelden niet in hun eentje. Zij verzamelden een groep van afhankelijken om zich heen die zij betaalden voor hun diensten.⁶⁶ Dit waren uiteenlopende personen, zoals een imam en de bevelhebber van de troepen (de *Panglima Prang*).⁶⁷ De meest voorname afhankelijken behoorden tot de groep van volgelingen van de *oeléëbalang*. Deze personen waren zeer belangrijk voor de *oeléëbalang* aangezien hij zonder hen machteloos was.⁶⁸ Hij hield zijn volgelingen dan ook dicht bij zich en voorzag in hun levensonderhoud.⁶⁹

1.3 De opkomst van de *oelama's* en de *Prang Sabil*

De strijd van de Nederlanders tegen de Atjehers verliep moeizaam. Dit had onder andere te maken met het feit dat de oorlog al snel onttaarde in een guerrillaoorlog. De Nederlanders hoopten dat een meer passieve houding in hun voordeel zou werken. Zo werd er in 1881 een civiel bestuur geïnstalleerd en de vernielde ‘Grote Moskee’ in Koeta Radja werd herbouwd als teken van goede wil.⁷⁰ In 1885 trokken de Nederlandse troepen zich terug achter een geconcentreerde linie rondom Koeta Radja. De Atjehers beschouwden dit echter als een teken van zwakte en zagen hun kans schoon om de linie aan te vallen, waardoor de rollen

62 Ibidem, 35.

63 Ibidem, 17.

64 Reid, ‘Introduction’ in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 9.

65 Reid, *The Blood of the People*, 13.

66 Siegel, *The Rope of God*, 30.

67 Ibidem, 30.

68 Siegel, *The Rope of God*, 30.

69 Ibidem, 30.

70 Reid, ‘Colonial Transformation’ in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 98-99.

omdraaiden.⁷¹ Het initiatief lag nu bij de Atjehers. De afwachtende politiek pakte dus verkeerd uit voor de Nederlanders en werd in 1896 beëindigd.

In het begin van de Atjeh-oorlog was er geen sprake van één georganiseerde verzetsbeweging. De *oeléëbalangs* voerden afzonderlijk van elkaar aanvallen uit op de Nederlanders. Al in een vroeg stadium van de oorlog gaven veel *oeléëbalangs*, met name in Koeta Radja waar de strijd zich afspeelde, zich over aan de vijand.⁷² Hiervoor zijn verschillende redenen te noemen. Sommigen heren konden simpelweg niet genoeg troepen op de been brengen, anderen gaven zich over in de hoop dat zij daarvoor meer land zouden krijgen.⁷³ Als laatste waren er *oeléëbalangs* die zich wel konden verweren, maar niet bereid waren om samen te werken met andere hoofden.⁷⁴ Doordat veel *oeléëbalangs* overliepen naar de vijand nam hun aanzien bij de bevolking af.⁷⁵

Het prestige van een andere belangrijke sociale groep, de islamitische schriftgeleerden, (*oelama's*), nam daarentegen juist steeds meer toe. De strijd tegen de Nederlanders werd in toenemende mate door de Atjehers gezien als een Heilige Oorlog (*Prang Sabil*). De *oelama's* slaagden er beter in om het verzet te organiseren dan de *oeléëbalangs* en met succes de strijd tegen de 'ongelovigen' (*kafirs*) te leiden. Hoewel er in eerste instantie geen hechte band bestond tussen de *oelama's* en de bevolking, sprak hun oproep tot eenheid en vereniging van alle moslims de 'gewone' Atjehse dorpelingen aan.⁷⁶ Door een beroep te doen op hun moslimidentiteit slaagden de *oelama's* erin om hen te mobiliseren tegen de Nederlanders. De strijd tegen de Nederlanders werd voorgesteld als een religieuze plicht. De oorlog veranderde daardoor van karakter en het Atjehse verzet werd nieuw leven ingeblazen.

Een belangrijk element in de pogingen om de vechtlust van de Atjehers aan te wakkeren was de *Hikayat Perang Sabil (HPS)*.⁷⁷ De *HPS* was een genre van Atjehse oorlogsliteratuur die in de loop van de oorlog ontstond. Volgens de gedichten zouden degenen die gehoor gaven aan de oproep tot de strijd als martelaar te sterven in de hemel terecht komen.⁷⁸ Daar zouden zij dan allerlei beloningen tegemoet zien. In het gedicht wordt ook

71 Ibidem, 99-100.

72 Siegel, *The Rope of God*, 71.

73 Ibidem.

74 Ibidem, 71.

75 Ibidem, 89-99.

76 Ibidem, 73.

77 Teuku Ibrahim Alfian, 'Aceh and the Holy War (Prang Sabil)' in: Reid (ed.) *Verandah of Violence*, 113.

benadrukt dat verzet tegen de Nederlanders een daad van zelfverdediging is.⁷⁹ De Hollanders vielen namelijk een gebied aan dat behoorde tot ‘het huis van de Islam’ (*dar al-Islam*).⁸⁰ Vanuit dit perspectief stond het Atjehse volk dus volledig in zijn recht om Atjeh te verdedigen tegen de Nederlanders.

1.4 Christiaan Snouck Hurgronje en het Atjeh-beleid

Ondanks het uitroepen van de *Prang Sabil* lukte het de Atjehers niet om de Nederlanders te verslaan. Vanaf ongeveer 1890 hadden de Nederlanders de overhand. Hierbij speelde een aantal factoren een rol, zoals de dood van de belangrijke religieuze leider Teungku Sheikh Samon di Tiro in 1891, een systematische controle op de handel in 1892 en de adviezen van de al eerder genoemde wetenschapper en koloniale ambtenaar Snouck Hurgronje.⁸¹ De veel besproken Snouck Hurgronje speelde een bepalende rol in het Nederlands beleid met betrekking tot Atjeh. Deze paragraaf gaat daarom kort op zijn bijdrage in.

In 1891 werd Snouck Hurgronje door de Nederlands-Indische regering naar Atjeh gestuurd. Hij was toen adviseur voor Oosterse talen en Mohammedaans recht. De regering verzocht hem om onderzoek te doen naar de Atjehse samenleving en de oorzaken voor het aanhoudende verzet. Zoals vermeld wisten de Nederlanders eigenlijk weinig van Atjeh af. Een jaar later presenteerde hij zijn bevindingen aan het koloniale bewind. Dit rapport, getiteld *Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjèh* werd niet gepubliceerd. Snouck Hurgronje werkte dit verslag uit tot een uitgebreide etnografie, *De Atjèhers*, dat wel werd uitgegeven.

Snouck Hurgronje betoogde, zowel in het advies als in *De Atjèhers*, dat de haat jegens niet-moslims, en met name tegenover de Nederlanders, diepgeworteld was bij de Atjehers.⁸² Hierdoor had volgens hem een afwachtende houding vanuit Nederlandse zijde geen kans van slagen. In plaats daarvan moesten de Nederlanders krachtig optreden en Atjeh onderwerpen. Alleen onder een sterk Nederlands gezag zou hun afkeer jegens ‘ongelovigen’ op den duur

78 Amirul Hadi, ‘Exploring Acehese understandings of jihad; A study of Hikayat prang sabi’ in: R. Michael Feener, Patrick Daly & Anthony Reid (ed.), *Mapping the Acehese past* (Leiden 2011) 189.

79 Hadi, ‘Exploring Achnese understandings of jihad’ in: Feener, Daly & Reid, *Mapping the Acehese past*, 188.

80 Giora Eliraz, *Islam in Indonesia: modern, radicalism and the middle East Dimension* (Brighton 2004) 58-59.

81 Reid, ‘Colonial Transformation’ in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 99.

82 Christiaan Snouck Hurgronje, *De Atjèhers: deel I* (Leiden/Batavia 1893-1894) 176-178.

afnemen.⁸³ Een andere belangrijke conclusie van het verslag ging over de rol van de *oelama*'s. Snouck Hurgronje liet zien dat deze groep het Atjehse verzet tegen Nederland organiseerde.⁸⁴ Een aantal islamitische schriftgeleerden zouden echter misbruik maken van de oorlogssituatie en alleen uit zijn op macht en geld.⁸⁵ Hij raadde het Nederlands-Indische bewind aan deze religieuze voormannen 'zeer gevoelig te slaan' aangezien zij alleen voor geweld zouden zwichten.⁸⁶

Daarentegen was Snouck Hurgronje vóór samenwerking met de traditionele adat hoofden, de *oeléëbalangs*.⁸⁷ Hij zag de adat, het gewoonterecht, als de basis voor rust en orde.⁸⁸ Snouck beschouwde de schriftgeleerden als concurrenten van de *oeléëbalangs*.⁸⁹ Dit was niet het geval. De *oelama*'s waren er niet op uit om de positie van de *oeléëbalangs* te ondermijnen.⁹⁰ Ook bestond er geen strikt onderscheid tussen adat en de islam, maar deze vulden elkaar volgens Atjehers juist aan.⁹¹

Vanaf 1896 werden de adviezen van Snouck Hurgronje opgevolgd. Zijn Atjeh-rapport vormde de basis van een politieke doctrine. Deze zogeheten *Atjeh-politiek* bestond uit een aantal elementen. Ten eerste moesten de Atjehers er continu aan herinnerd worden dat de Nederlanders niet met zich lieten sullen en dat elke vorm van gewapend verzet beantwoord zou worden met geweld.⁹² Het tweede aspect was vertrouwen in en samenwerking met de *oeléëbalangs*.⁹³ Het derde en laatste element was het vervangen van het militair bestuur door een civiel bestuur.⁹⁴

83 Jean Kommers, 'Snouck Hurgronje als koloniaal etnograaf: De Atjèhers (1893-1894)', *Sharqiyyât*, Vol. 8, 2 (1996) 87-115, 106.

84 Snouck Hurgronje, *De Atjèhers*, 196.

85 Ibidem.

86 de Jong, *De Waaier van Fortuin*, 335.

87 Siegel, *The Rope of God*, 10.

88 Ibidem, 82.

89 Snouck Hurgronje, *De Atjèhers*, 163.

90 Siegel, *The Rope of God*, 49.

91 David Kloos, 'Becoming better muslims: Religious Authority and Ethical Improvement in Aceh, Indonesia', Proefschrift (Amsterdam 2013) 12.

92 Reid, *The Blood of the People*, 12.

93 Ibidem.

94 Kloos, 'Becoming better muslims', 65.

Zoals elders in de Buitengewesten, met uitzondering van Groot-Atjeh, hanteerde het Nederlands-Indische gezag in Atjeh een vorm van indirect bestuur. Dit hield in dat de Nederlanders via lokale heersers regeerden. De machthebbers in de ‘Onderhoorigenheden’ werden min of meer gedwongen om de zogenaamde *Korte Verklaring* te ondertekenen.⁹⁵ Dit contract, voorgesteld door Snouck Hurgronje, werd hier voor het eerst toegepast in Atjeh in 1898. De *Korte Verklaring* was een politieke overeenkomst tussen het Nederlands-Indische bewind en de lokale hoofden. Door het ondertekenen van de *Korte Verklaring* onderwierpen de hoofden zich formeel aan het Nederlandse gezag en in ruil daarvoor kregen ze een bepaalde mate van zelfbestuur binnen hun gebied. Zij werden door de Nederlanders *zelfbestuurders* genoemd, maar moesten wel alle regelingen en bevelen van het Nederlandse bewind uit voeren.⁹⁶

De *Korte Verklaring* verving de *Lange Verklaring*. Volgens Paul van 't Veer was er rond de eeuwwisseling ‘toen de Nederlandse macht zich daadwerkelijk kon doen gelden geen behoefte meer aan gedetailleerde verdragen met semi-onafhankelijke vorsten die moesten worden ontzien’.⁹⁷ De *Lange Verklaring* stamde nog uit de tijd van de *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC). De inlandse hoofden die deze verklaring hadden ondertekend, kenden nog een zekere mate van zelfstandigheid. Er was slechts sprake van een vage erkenning van de Nederlandse heerschappij.⁹⁸

Snouck Hurgronje werkte samen met de ervaren kolonel Johannes Benedictus van Heutsz (1851-1924). In 1898 werd Van Heutsz benoemd tot Gouverneur van Atjeh en Snouck Hurgronje werd zijn persoonlijk adviseur. Samen ontwikkelden zij een nieuwe tactiek, namelijk die van het al eerder genoemde ‘chirurgisch geweld’.⁹⁹ Er werd voortaan voortdurend jacht gemaakt op de verzetsleiders en hun aanhangers. Voor deze taak werd een speciale militaire eenheid gebruikt, namelijk het in 1890 opgerichte Korps Marechaussee. Het Korps, voornamelijk bestaande uit inheemse soldaten (in meerderheid Ambonezen), was het Nederlandse antwoord op de guerrillastrijd van de Atjehers. Hun zogenaamde tactiek van

95 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 281.

96 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 238.

97 Ibidem, 237.

98 J.J.van Galen, *Afscheid van de koloniën: het Nederlandse dekolonisatiebeleid 1942-2012* (Amersfoort/Amsterdam 2013) 56.

99 P.M.H. Groen, ‘Geweld en Geweten: koloniale oorlogvoering en militair ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941’, *Militaire Spectator*, Vol. 182, 5 (2013) 248-266, 259.

contraguerrilla bestond uit onophoudelijke achtervolgingen en verrassingsaanvallen door kleine mobiele eenheden en bleek zeer effectief.

De nieuwe strategie van Snouck Hurgronje en Van Heutsz wierp zijn vruchten af. In 1903 gaven Sultan Daud en de belangrijkste verzetsleider, Panglima Polém, zich over. De overgave van de sultan was een belangrijk symbolisch moment. Het sultanaat zou namelijk nooit meer terugkeren. Hoewel Van Heutsz verklaarde dat hiermee de oorlog tot een einde was gekomen, waren nog niet alle delen van Atjeh's *Onderhoorigheden*, dat wil zeggen alle landschappen buiten Groot-Atjeh, onder controle gebracht. Er waren nog verzetsgroepen onder leiding van *oelama's* in deze gebieden actief. Zij noemden zichzelf *moslimin* (moslims) en werden door de Nederlanders vaak aangeduid als *djahats* (kwaadwilligen).¹⁰⁰ Pas vanaf 1910 lukte het de Nederlanders om een doorbraak te forceren en het georganiseerde verzet van de *oelama's* te breken.¹⁰¹ Het verzet bleef echter op kleinere schaal voortbestaan.

De onderwerping van Panglima Polém. Gouverneur Van Heutsz spreekt de hoofden toe.' Ca. 1900.
Fotograaf: onbekend. Bron: Het Leven, Spaarnestad Photo.

1.5 De positie van de *oeléëbalangs* onder het Nederlands-Indische bewind

In de loop van de Atjeh-oorlog veranderde de sociale positie van de *oeléëbalangs*. Het oude adatsysteem brokkelde af en de *oeléëbalang* verloor daardoor zijn sociale functie als adat hoofd.¹⁰² Zijn autoriteit werd niet langer meer geaccepteerd door de boerenbevolking.¹⁰³ De

¹⁰⁰ Reid, 'Colonial Transformation' in: *Verandah of Violence*, 10.

¹⁰¹ Schulze, 'From Colonial Times' in: Graf, Schröter en Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture*, 63.

¹⁰² Ibidem, 64.

¹⁰³ Ibidem.

oelama's werden nu gezien als de leiders van het volk. Onder het Nederlands-Indische bewind was echter hun politieke rol uitgespeeld en mochten zij zich enkel bezighouden met religieuze zaken.¹⁰⁴ De *oeléëbalangs* daarentegen werden juist in het zadel gehouden door het koloniale gezag.

Ook de economische positie van de *oeléëbalangs* was aan verandering onderhevig. De oorspronkelijke inkomstenbron van de *oeléëbalangs*, namelijk het controleren van de handel (met name peper), was door de oorlog geslonken.¹⁰⁵ De peperhandel was ingestort en de lokale en regionale handel werd steeds meer gedomineerd door Chinese handelaren.¹⁰⁶ Ter compensatie werden de *oeléëbalangs* financieel ondersteund door het Nederlandse gezag. Desondanks maakten zij misbruik van hun nieuwe machtspositie en zochten ze naar andere, illegale, manieren om zichzelf te verrijken.¹⁰⁷ Dit ging vaak ten koste van de bevolking waardoor de kloof tussen hen groter werd.¹⁰⁸ Het toenemende misbruik werd echter door de Nederlanders door de vingers gezien.¹⁰⁹

De Nederlanders probeerden van de *oeléëbalangs* ambtenaren te maken.¹¹⁰ Tot hun takenpakket behoorde onder andere het innen van belastingen, het houden van rechtszittingen als het kleinere misdaden betrof en het bewaken en bewaren van de rust en orde.¹¹¹ In ruil voor hun diensten aan het Nederlands-Indische gezag kregen de *oeléëbalangs* een toelage. De hoogte van deze toelage hing af van de grootte en het strategisch belang van het desbetreffende gebied.¹¹² Zo ontvingen de hoofden in Pidië aanzienlijk meer dan de relatief arme hoofden op de westkust.¹¹³

De *oeléëbalangs* in Atjeh kregen ten opzichte van andere hoofden in Nederlands-Indië veel vrijheid.¹¹⁴ De Nederlanders wilden hen zo min mogelijk voor het hoofd stoten en gingen

104 Siegel, *The Rope of God*, 82.

105 Schulze, 'From Colonial Times' in: Graf, Schröter en Wieringa (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture*, 64.

106 Ibidem.

107 Reid, *The Blood of the People*, 13-14.

108 Ibidem.

109 Siegel, *The Rope of God*, 87-88.

110 Ibidem, 86.

111 Ibidem.

112 Reid, *The Blood of the People*, 13.

113 Ibidem.

daarom belangrijke hervormingen uit de weg.¹¹⁵ Zo kwam er nooit een Atjeh-raad die de stem van het volk vertegenwoordigde. Ook werd er bijna nooit actie ondernomen wanneer de bevolking klaagde over het wangedrag van haar hoofd.¹¹⁶ De Nederlanders beschouwden de samenwerking met de lokale hoofden als cruciaal voor hun macht in Atjeh. In werkelijkheid was het gezag van de hoofden onder de Atjehse bevolking niet zo groot als de Nederlanders dachten.¹¹⁷ De koloniale overheerser ging bovendien voorbij aan het gezag van de *oelama*'s.

De kloof tussen de *oelëëbalangs* en de bevolking werd steeds groter. De toenmalig waarnemend adviseur voor Inlandse Zaken R.A. Kern waarschuwde al in 1921 voor deze ontwikkeling. Hij verwees hierbij naar de vele individuele zelfmoordacties op Europeanen, de zogeheten *Atjeh-moorden*, die naar zijn mening voortkwamen uit ongenoegen jegens de *oelëëbalangs*.¹¹⁸ In zijn rapport stond het volgende: 'De constellatie der drie machten in Atjeh is nu dus deze geworden dat de positie der oelëëbalangs is versterkt en in betekenis klimt, dat het volk, neergedrukt, zich stil houdt en de oelamapartij zich ter zijde van de weg aan bespiegelingen overgeeft, echter immer waakzaam en toespringt zoodra zich een gelegenheid voordoet (...)'.¹¹⁹ Zijn waarschuwing dat de 'overmoed der *oelëëbalangs*' tot grote ontevredenheid onder de bevolking zou leiden, bleek aan dovemansoren gericht.¹²⁰

1.6 Ambitieuze plannen voor Atjeh

Ondanks het militair overwicht van de Nederlanders, kwam er geen einde aan het geweld. In de jaren twintig en dertig vonden er van tijd tot tijd collectieve en individuele verzetsuitingen plaats tegen het Nederlandse bewind, waaronder de verzetsexplosie tussen 1925 en 1927 op de westkust, het onderwerp van dit onderzoek. Een berucht fenomeen waren de al eerder genoemde *Atjeh-moorden*. Het koloniale gezag ontkende hiervan de politieke betekenis.¹²¹

114 Anthony Reid, *Imperial Alchemy: Nationalism and Political Identity in Southeast Asia* (Cambridge/New York 2010) 124.

115 Reid, *The Blood of the People*, 15.

116 Siegel, *The Rope of God*, 87.

117 Reid, *The Blood of the People*, 12-13.

118 Ibidem, 15.

119 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 297.

120 Ibidem.

121 Kloos, 'A Crazy State', 26-27.

Daarnaast verliep de samenwerking tussen het Nederlandse gezag en de *oelëëbalangs* bepaald niet vlekkeloos.¹²² Volgens Reid vonden veel hoofden dat zij niet serieus werden genomen: ‘There were many who must have sympathized with Teuku Boedjang’s complaint that the *ulëëbalang* were ‘played about with, treated like children, the needs of their statelet ignored and its property abused by the [Dutch] official in charge of treasury (...)’.¹²³

Desondanks had het Nederlands-Indische bestuur het voornemen om net zoals in de rest van Nederlands-Indië in Atjeh een civiel bestuur te vestigen.¹²⁴ Gedurende de bestuursperiode van civiel en militair Gouverneur van Atjeh en Onderhorigheden generaal H.N.A Swart, van 1908 tot 1918, werd geleidelijk het militair bestuur vervangen door een van civiele signatuur.¹²⁵ Na Swart kwam het bestuur in handen van de eerste civiele gezaghebber, namelijk Gouverneur A.G.H. van Sluys. De overgang van een militair naar een civiel bestuur werd gezien als een belangrijke stap richting aansluiting bij de rest van Nederlands-Indië.¹²⁶ Het koloniale bestuur was dus van mening dat Atjeh hier klaar voor was.

Het Nederlands-Indische bewind streefde naar incorporatie van Atjeh binnen Nederlands-Indië. Om dit te kunnen bewerkstelligen werd Atjeh in toenemende mate gezien als een ‘etnische, religieuze en geografische eenheid.’¹²⁷ De Nederlanders hadden bijvoorbeeld een voorkeur voor ‘Atjehse’ boven ‘Maleise’ gebruiken als het ging om lokaal bestuur.¹²⁸ Ontkenning van lokale verschillen maakt Atjeh makkelijker te besturen vanuit het centrum in Batavia; het zou de integratie van Atjeh binnen Nederlands-Indië bespoedigen. Dit was echter geen eenvoudige taak aangezien de verschillen binnen Atjeh groot waren. Met name op Atjeh’s westkust was sprake van een gemengde bevolking met uiteenlopende gewoonten en gebruiken en een specifieke lokale politieke dynamiek waar vele hoofden de dienst uitmaakten en geregeld met elkaar in de clinch lagen. In het volgende hoofdstuk zal uitgebreid en meer in detail worden ingegaan op deze streek.

Deelconclusie

122 Reid, *The Blood of the People*, 15.

123 Ibidem, 19.

124 Kloos, ‘Becoming better muslims’, 99 en 221.

125 Kreemer, *Atjèh*, 72.

126 Reid, *Imperial Alchemy*, 124.

127 Kloos, ‘Becoming better muslims’, 99-100.

128 Ibidem, 73.

In dit eerste hoofdstuk is een ruwe schets gegeven van het verloop van de Atjeh-oorlog. De inmenging van een buitenlandse koloniale macht had grote gevolgen voor Atjeh. Naast de vele slachtoffers die de oorlog eiste, werd de traditionele Atjehse samenleving ontregeld. Het tijdperk van het sultanaat was voorgoed voorbij. Onder het Nederlands-Indische bewind werden de *oeléëbalangs*, op lokaal niveau, machtiger dan ooit tevoren. Het prestige van de *oelama*'s nam aanzienlijk toe onder de Atjehse bevolking nadat zij de leiding op zich hadden genomen in de strijd tegen de 'ongelovige' Nederlanders. Zij wisten het verzet succesvol te organiseren door de oorlog voor te stellen als een heilige strijd. Naar aanleiding van de adviezen van Snouck Hurgronje werden de *oelama*'s echter hard aangepakt. Tegelijkertijd gingen de Nederlanders een bondgenootschap aan met de vele adat hoofden. De *oeléëbalangs* werden beschouwd als de onmisbare schakel tussen het Nederlands-Indische bewind en de 'gewone' bevolking. De samenwerking tussen de koloniale overheerser en de *oeléëbalangs* had tot gevolg dat het gezag van de hoofden onder de Atjehers afnam. De hoofden maakten misbruik van hun nieuwe machtspositie, waardoor de afstand tussen hen en de bevolking toenam.

Hoofdstuk 2

Atjeh's westkust

Zoals vermeld kwam er rond 1910, ondanks het overwicht van de Nederlanders, geen einde aan de Atjeh-oorlog. Het verzet bleef op kleinere schaal voortbestaan, bijvoorbeeld op de westkust. Hier vonden van 1925 tot 1927 een reeks verzetsacties plaats. Het is van belang om een helder beeld te schetsen van de context waarin het verzet kon plaatsvinden. Wie hadden het hier voor het zeggen? Waar bestond de bevolking uit? Hoe reageerden de bewoners van de westkust op de komst van de Nederlanders? Al deze vragen zullen in dit hoofdstuk aan bod komen

2.1 De opkomst van de westkust

De Atjehers verdeelden Atjeh in vier regio's: Groot-Atjeh, Pidië, Oost en West (zie Kaart II).¹²⁹ Rondom de rivier vallei in Groot-Atjeh en in Pidië was de grond het meest geschikt voor het verbouwen van rijst. In het laatst genoemde gebied werd de meeste rijst geproduceerd van heel Atjeh.¹³⁰ Deze streken waren het welvarendst en dichtstbevolkt. In het westen trof men een andere situatie aan. Hier was het moerassig en bergachtig en aan de kusten was weinig vlakke grond te vinden.¹³¹ Alleen in de laaglanden van de staatjes Meulaboh en Singkel 'bereikte ze een aanzienlijke breedte.'¹³² De bevolking op de westkust was grotendeels dun verspreid. De plaatsen Meulaboh en Tapa Toean hadden de grootste bevolking (zie Kaart IV en V).¹³³ Één van de oorzaken van de relatief geringe bevolking op de westkust was het ontbreken van geschikte ontginningsgronden.¹³⁴

Een belangrijke ontwikkeling vanaf ongeveer het midden van de 18e eeuw was de expansie van de teelt van handelsgewassen in gebieden buiten het politieke centrum van Atjeh.¹³⁵ Handelsgewassen, zoals peper, werden niet langer uitsluitend voor eigen gebruik verbouwd, maar werden geproduceerd voor de markt om vervolgens met winst verkocht te worden. Aan het begin van de 19e eeuw nam de mondiale peperhandel een enorme vlucht. Atjeh, en met name de westkust, had hierin een belangrijk aandeel. Atjeh was namelijk één van de grootste peper-producenten van de Indische archipel.¹³⁶ De grond op de westkust bleek zeer geschikt te zijn voor het telen van peper.¹³⁷ Dit had als gevolg dat rond het begin van de 19e eeuw het planten van peper in het achterland van Atjeh 's westkust drastisch was toegenomen.¹³⁸

De toenemende vraag naar peper aan het einde van de 18e eeuw leidde tot een migratiegolf vanuit Groot-Atjeh en Noord-Atjeh naar de westkust. Voor een groot deel waren

129 Siegel, *The Rope of God*, 12.

130 Ibidem.

131 J. Jongejans, *Land en Volk van Atjeh: Vroeger en Nu* (Baarn 1939) 152-153.

132 Kreemer, *Atjèh*, 492.

133 Ibidem, 381 & 216.

134 Ibidem, 216.

135 R. Michael Feener, 'The Achnese past and its present state of study' in: Feener, Daly & Reid, *Mapping the Achnese past*, 13.

136 Siegel, *The Rope of God*, 14.

137 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 61.

138 Feener, 'The Achnese past' in: Feener, Daly & Reid, *Mapping the Achnese past*, 13.

dit seizoenarbeiders, maar in toenemende mate ging men zich ook permanent vestigen.¹³⁹ Ondernemende *oeléëbalangs* investeerden in het aanleggen van pepertuinen. Zij hadden immers het benodigde kapitaal om plantages op te zetten. Waarschijnlijk kwamen de meeste van deze *oeléëbalangs* niet uit de meest machtigste families. De westkust bood hen de mogelijkheid om welvarender te worden en een hogere sociale status te verkrijgen. Zoals vermeld, stonden deze nieuwe machthebbers op de westkust lager in aanzien bij de Atjehse bevolking dan de al langer zittende hoofden uit Groot-Atjeh en Pidië.¹⁴⁰

Door de komst van de peperplantages ontstond er een hele reeks van havenstadjes langs de westkust. Deze havenstadjes stonden bij de Nederlanders ook wel bekend als de *peperstaatjes*. De *oeléëbalangs* controleerden een bepaald gebied waar één of meerdere rivier(en) doorheen liepen. Zij haalden hun inkomsten uit de handel en het heffen van tol voor het gebruik van hun verkeersweg(en).¹⁴¹ Op den duur gingen sommigen van hen zich als heersers, *raja*'s, van dit gebied gedragen.¹⁴² Zo ontwikkelden de peperstaatjes zich tot een soort van lokale vorstendommen.

Twee invloedrijke figuren op de westkust waren de broers Leubai Kontee en Leubai Dappah uit Groot-Atjeh. Aan het einde van de 18^e eeuw vestigden zij zich in het zuidelijk gelegen Singkil (zie Kaart VI). De broers slaagden erin om van de vervallen vestiging weer een bloeiende peperhaven te maken.¹⁴³ De grond bleek hier echter niet geschikt te zijn voor het telen van grote hoeveelheden peper en daarom stimuleerden zij de oprichting van peperplantages in nabijgelegen streken.¹⁴⁴ Er is weinig bekend over de achtergrond van de broers, maar volgens de historicus Lee Kam Hing waren het waarschijnlijk 'leaders of some standing in the Acehnese capital because they took a number of followers with them tot he west coast.'¹⁴⁵

De opkomst van de peperondernemingen op de westkust vond plaats in een periode waarin de sultan weinig macht kon uitoefenen.¹⁴⁶ De *oeléëbalangs* deden rechtstreeks zaken

139 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 15.

140 Ibidem, 14.

141 Siegel, *The Rope of God*, 14.

142 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 14-15.

143 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 68.

144 Ibidem, 67.

145 Ibidem, 68.

146 Lee Kam Hing, 'Aceh at the Time of the 1824 Treaty' in: Reid (ed.), *Verandah of Violence*, 79.

met buitenlandse handelaren zonder medeweten van de sultan.¹⁴⁷ Handelaren uit heel Azië en in toenemende mate ook uit Amerika en Europa kwamen naar de westkust om handel te drijven.¹⁴⁸ Atjehse producten werden geëxporteerd naar verschillende delen van de wereld en buitenlandse goederen kwamen via de westkust Atjeh binnen.¹⁴⁹

Door zelfstandig handel te drijven met buitenlandse handelaren, respecteerden de *oeléëbalangs* niet langer het monopolie van de sultan.¹⁵⁰ De sultan had namelijk het alleenrecht op lange afstandshandel. Hij beschikte echter niet meer over voldoende middelen om dit af te dwingen. In plaats daarvan werd er van de hoofden op de westkust verwacht dat zij jaarlijks een tribuut afstonden.¹⁵¹ In de praktijk kwam hier weinig van terecht, aangezien de sultan de westkust slechts incidenteel kon bezoeken om zijn deel van de opbrengsten op te eisen.¹⁵²

Desondanks is het onjuist om ervan uit te gaan dat de sultan geen enkel gezag zou uitoefenen op de westkust. Alhoewel de lokale hoofden grotendeels hun eigen onafhankelijke koers voerden, erkenden zij de suzeriniteit van de sultan.¹⁵³ In het algemeen waren de hoofden op de westkust uit op zijn erkenning om zo hun nieuw verworven positie binnen de Atjehse samenleving te legitimeren.¹⁵⁴ Velen van hen waren officieel een vertegenwoordiger (*panglima*) van de sultan, die op deze manier invloed probeerde uit te oefenen op de westkust. Deze *panglima*'s waren in ruil voor erkenning en steun namelijk verplicht om een deel van de belastingopbrengsten aan de sultan te overhandigen.¹⁵⁵ Ook bemoeide de sultan zich van tijd tot tijd met ruzies tussen rivaliserende havenstadjes. Door één van de twee partijen hulp te bieden versterkte de sultan hier zijn gezag, zoals in havensteden Labuan Haji, Pulau Dua en Tapus.¹⁵⁶

147 Siegel, *The Rope of God*, 5.

148 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 61.

149 Siegel, *The Rope of God*, 14.

150 Ibidem, 5.

151 Reid *Imperial Alchemy*, 191.

152 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 129.

153 Reid, *The Blood of the People*, 4.

154 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 68.

155 Ibidem, 70.

156 Ibidem, 129.

Op de westkust kwamen conflicten en rivaliteit tussen de *oeléëbalangs* regelmatig voor.¹⁵⁷ De ruzies gingen onder andere over een betwist grondgebied en opvolgingskwesties.¹⁵⁸ Zo had het hoofd van Blang Pidië onenigheid met de hoofden van Soesoh en Kuala Batee en voerde de heerser van Labuan Haji oorlog met het hoofd van Tapa Toean.¹⁵⁹

De verschillende etnische en culturele achtergronden van de bewoners op de westkust verscherpten vaak de onderlinge conflicten.¹⁶⁰ Er woonden namelijk niet alleen Atjehers op de westkust, maar ook Minangkabau uit West-Sumatra en niet-moslimse Batak uit het noorden van Sumatra.¹⁶¹ Volgens Van Langen waren de oorspronkelijke bewoners van Atjeh's westkust de *orang mantir*.¹⁶² Dit volk was waarschijnlijk nauw verwant aan de Gajo en de Batak.¹⁶³ De Gajo was een volk afkomstig uit de hooglanden van het Bukit Barisan gebergte in het westen van Sumatra. In de 16^e en 17^e eeuw trokken er Atjehers vanuit Groot-Atjeh en Pidië en etnische Minangkabau uit West-Sumatra naar de westkust als gevolg van het toenemende handelsverkeer langs de kust. De bevolking bestond dus uit verschillende etnische groepen. De komst van een nieuwe golf migranten uit Groot-Atjeh en Noord-Atjeh aan het einde van de 18^e eeuw, leidde op sommige plekken tot confrontaties met de al langer zittende niet-Atjehse bevolking.¹⁶⁴ Daarnaast waren er ook plekken waar Atjehers en Minangkabau vreedzaam naast elkaar leefden of met elkaar assimileerden.

2.2 De 'onderwerping' van de westkust

Hoewel de eerste contacten tussen Nederland en Atjeh al dateren van het einde van de 16^e eeuw, drongen de Nederlanders pas in de 19^e eeuw nadrukkelijk de invloedssfeer van Atjeh binnen.¹⁶⁵ De Nederlanders namen tussen 1839 en 1840 de zuidwestelijk gelegen plaatsen Singkil en Barus in hun bezit (zie kaart VI) en in 1873 brak de Atjeh-oorlog uit. Zoals

157 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 79.

158 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 129.

159 'Militaire Nota betreffende de onderafdeling Tapa Toean (westkust)', 8 november 1928, NL-HaNa, Koloniën/Memories van Overgave, 2.10.39, inv.nr. 640, 6-7.

160 Lee Kam Hing, *The Sultanate of Aceh*, 129.

161 De Minangkabau werden door de Nederlanders steevast aangeduid als 'Maleiers'.

162 K.F.H. van Langen, *Atjeh's Westkust met Daarbij Behoorende Kaart* (Leiden 1888) 145-146.

163 Ibidem.

164 Lee Kam Hing, 'Aceh at the Time of the 1824 Treaty' in: Reid, *Verandah of Violence*, 77.

vermeld lukte het de Nederlanders pas tijdens de tweede expeditie in 1874 om de kraton van de sultan te veroveren. Datzelfde jaar werd ook de Nederlandse marine ingezet op de gebieden buiten Groot-Atjeh. Aan boord van het oorlogschip bevond zich doorgaans een civiel ambtenaar die van de Nederlands-Indische regering de volgende opdracht mee kreeg: ‘(...) het zoeken van aanraking met de hoofden der bevolking (...) tot erkenning onzer soevereiniteit brengen door overreding of dwang.’¹⁶⁶

Met het ondertekenen van de *acte van soevereiniteitserkenning* erkenden de hoofden het oppergezag van Nederland en stonden ze toe om de Nederlandse vlag op hun grondgebied te doen hijsen. De vorst van Meulaboh was één van de weinige machthebbers op de westkust die hieraan gehoor gaf.¹⁶⁷ De hoofden van de staatjes die weigerden de *acte van soevereiniteitserkenning* te ondertekenen, zoals Meuke, Poelo Kajee, Labohan Adji, kregen een ultimatum waarin geëist werd om binnen twee dagen aan boord te komen van het Nederlandse oorlogschip en alsnog de Nederlandse vlag in ontvangst te nemen.¹⁶⁸ De desbetreffende hoofden gaven hieraan geen gehoor en als straf werden de kampongs van Meuke door de Nederlandse marine onder vuur genomen.¹⁶⁹

Tegen de overige ‘opstandige’ staatjes, zoals Teunom, Rigas en Lhokkruët, kon pas in april 1877 worden opgetreden.¹⁷⁰ Dit had te maken met de omstandigheden in Groot-Atjeh waar de oorlog nog in volle gang was. Mede dankzij de in 1878 gelaste sluiting van alle havens hadden alle staatjes op de westkust zich in februari 1881 formeel onderworpen.¹⁷¹ Vervolgens werden ook hier assistent-residenten geplaatst. Deze werden ondersteund door enkele militaire posten. Zo kwam er op de westkust een militair bivak in Meulaboh. Dit bivak was geregeld het doelwit van aanvallen.¹⁷² Ook vonden er vaak klewanganvallen plaats op

165 Herman Stapelkamp, *Het journaal van luitenant-ter- zee: oorlog in Atjeh door Henricus Nijgh, 1873-1874* (Zutphen 2010) 14.

166 ‘Militaire Nota betreffende het troepencommando Meulaboh omvattende de onderafdeling Meulaboh van de afdeling Westkust van Atjeh’, 19 november 1928, NL-HaNa Koloniën/Memories van Overgaven, 2.10.39, inv. nr. 639, 1.

167 Ibidem, 2-3.

168 ‘Militaire Nota betreffende de onderafdeling Tapa Toean’, 3.

169 Ibidem, 3-4.

170 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 188.

171 ‘Militaire Nota betreffende het troepencommando Meulaboh’, 10.

172 Ibidem, 3-7.

verkennende troepen.¹⁷³ Dit waren aanvallen waarbij de Atjehers met traditionele, korte zwaarden hun vijand te lijf gingen in man-tegen-man-gevechten.

Hoewel alle hoofden op de westkust zich formeel hadden onderworpen aan het Nederlands-Indische gezag in 1881, leek die erkenning in vele gevallen schijn. Er was sprake van een actieve verzetsbeweging op de westkust. Volgens Reid ondersteunden de hoofden het verzet zich in Groot-Atjeh onder andere door het leveren van manschappen en geld.¹⁷⁴ Zolang de strijd zich in Groot-Atjeh voortduurde, kon er slechts een beperkt aantal havens op de westkust onder escorte worden bezocht.¹⁷⁵ Het is dus de vraag in hoeverre de westkust daadwerkelijk was onderworpen. De Nederlanders konden wel druk uitoefenen op ‘opstandige’ hoofden door het instellen van een blokkade langs de kusten en het bombarderen van dorpen vanuit zee.¹⁷⁶ Desalniettemin zag het Nederlands-Indische gezag liever van deze middelen af omdat dit tot veel ongenoegen zou leiden bij de Atjehse bevolking.¹⁷⁷

Naarmate de Atjeh-oorlog zich voortsleepte werd toch van tijd tot tijd gebruikt gemaakt van blokkades. De Nederlanders besloten tot een rigoureuze blokkade van de algehele kustlijn ten tijde van de *geconcentreerde linie* (1884-1896). In deze periode trokken de Nederlanders zich terug in de hoofdstad Koeta Radja, waaromheen een stelsel van versterkingen werd aangelegd. Van hieruit werden de overige delen ‘bestuurd’. Daarnaast werden er drie Nederlandse posten aangewezen die open bleven voor de handel, namelijk Idi en Sigli aan de noordkust en Meulaboh aan de westkust. Van de strenge blokkade kwam echter in de praktijk weinig terecht. Dit kwam onder andere door de druk die Engeland uitoefende op Nederland.¹⁷⁸ De blokkade belemmerde namelijk de handel tussen Penang en de Atjehse havensteden.

Dat de loyaliteit van de hoofden op de westkust te wensen overliet, bleek onder andere uit de zogenaamde *Nisero-affaire*. Op 8 november 1883 strandde op de kust van het landschap Teunom het Britse stoomschip *Nisero*. De internationale bemanning, die bestond uit Engelsen, Duitsers, Noren, Italianen, Nederlanders en een Amerikaan, werd gegijzeld door de *oeléëbalang* van Teunom. Dit hoofd had de Nederlandse soevereiniteit erkend, maar zette nu

173 Ibidem, 7.

174 Reid, *The Contest for North Sumatra*, 189.

175 Ibidem, 189.

176 Ibidem.

177 Ibidem.

178 Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* 157.

de Nederlanders onder druk. Hij eiste losgeld en de opheffing van de blokkade voor zijn rede.¹⁷⁹ Ondanks diverse onderhandelingen en een militaire expeditie lukte het de Nederlanders niet om de situatie onder controle te krijgen. Uiteindelijk zouden zeven van de achtentwintig gevangenen om het leven komen.

De *Nisero-affaire* leidde tot een gespannen relatie tussen Engeland en Nederland. De Nederlanders bleken ‘namelijk niet in staat te zijn om na tien jaar oorlogvoering de veiligheid van Britse onderdanen in deze wateren te garanderen.’¹⁸⁰ Zoals vermeld, hadden de Nederlanders in 1824 beloofd dat zij een eind zouden maken aan piraterij langs de kusten van Atjeh. Pas toen Engeland zich met de zaak ging bemoeien liet het hoofd van Teunom de gevangenen vrij.¹⁸¹ Daarnaast kreeg hij maar liefst honderdduizend daalders en werd zijn rede niet langer geblokkeerd.¹⁸² Ondanks het feit dat de *Nisero-affaire* tot een goed einde kon worden gebracht, leidde de kwestie wel tot gezichtsverlies van Nederland als koloniale macht.

2.3 De militaire expeditie naar de westkust

De Atjeh-oorlog concentreerde zich lange tijd in Groot-Atjeh. Dit gedeelte van Atjeh werd daardoor hard getroffen met als gevolg dat tussen de tienduizend en twintigduizend Atjehers weg vluchtten naar Melaka en Penang.¹⁸³ Daarnaast vertrokken er nog eens tienduizend anderen naar de Atjehse kuststeden.¹⁸⁴ Hoewel het verzet in Groot-Atjeh was neergeslagen, leidde dit niet tot de onderwerping van het verzet, dat zich naar andere gebieden verplaatst. De belangrijkste verzetsleiders, Sultan Daud en Panglima Polém, waren ook gevlucht uit Groot-Atjeh en vestigden zich in Pidië. Pidië was een belangrijke verzetshaard en vanuit hier werd het verzet tegen de Nederlanders voortgezet.

De *geconcentreerde linie* werd in 1896 opgeheven en maakte plaats voor een periode van nieuwe offensieven. In mei 1898 werd onder leiding van civiel en militair Gouverneur Van Heutsz een expeditie uitgezonden naar Pidië. Het Korps Marechaussee speelde hierbij een belangrijke rol. De tactiek van de contra-guerrilla bleek succesvol. Al vrij snel, na

179 Ibidem, 149.

180 Ibidem.

181 Ibidem, 155.

182 Ibidem.

183 Ibidem, 231.

184 Ibidem.

ongeveer drie en een halve maand, gaven de *oeléëbalangs* van Pidië zich over.¹⁸⁵ Zij moesten de *Korte Verklaring* ondertekenen. De belangrijkste verzetsleiders wisten echter de dans te ontspringen.

Na 1899 konden er expedities worden ondernomen naar de kuststaatjes op de oost- en westkust van Atjeh. Een militaire expeditie naar de westkust in 1900 trad op tegen verzetslieden die zich hier ophielden.¹⁸⁶ Dit moeilijk toegankelijke terrein vormde een ideale schuilplek voor de verzetslieden. Ook hier werd met succes door mobiele colonnes jacht gemaakt op verzetsleiders en hun aanhang. Als gevolg hiervan weken de verzetslieden uit naar de binnenlanden van Atjeh. De opgejaagde sultan Daud vluchtte naar de hooggelegen Gajo-landen.¹⁸⁷ Uiteindelijk gaf hij zich over in 1903. In datzelfde jaar meldde zich ook Panglima Polém. Na de onderwerping van deze twee belangrijke verzetsleiders volgden veel *oeléëbalangs* hun voorbeeld.¹⁸⁸

De overgave van Sultan Daud en Panglima Polém betekende niet het einde van de strijd tegen de Nederlanders. Op de westkust bleef het tot 1942 onrustig. Ondanks het voortduren van het verzet, kreeg de westkust nu ook te maken met de bemoeienis van het Nederlands-Indische gezag. Zoals vermeld in hoofdstuk 1 waren de Nederlanders van plan om van Atjeh een bestuurskundig geheel te maken. Het koloniale bewind nam in de jaren twintig en dertig diverse maatregelen om de incorporatie van de westkust binnen het bestuur van het gewest Atjeh, en daarmee ook binnen het grotere geheel van Nederlands-Indië, te bespoedigen. De westkust werd zo een onderdeel van het koloniale bureaucratische apparaat met het bestuurscentrum op Java. Het verbeteren van de infrastructuur speelde hierin ook een belangrijke rol.

Voor dit onderzoek is de bestuurlijke indeling die vanaf 1 februari 1914 in werking trad relevant. Atjeh werd opgesplitst in vijf afdelingen: ‘Groot-Atjeh’, ‘Noordkust van Atjeh’, ‘Oostkust van Atjeh’, ‘Westkust van Atjeh’ en ‘Alaslanden’.¹⁸⁹ De afdeling ‘Westkust van Atjeh’, onder een assistent-resident met als standplaats Meulaboh, bestond uit de volgende vijf onderafdelingen: Tjalang, Meulaboh, Tapa Toean, Singkil en Simaloer.¹⁹⁰ Deze onderafdelingen bestonden op hun beurt uit landschappen, zoals de landschappen Blang Pidië

185 Kreemer, *Atjèh*, 37.

186 Jongejans, *Land en Volk van Atjeh*, 21.

187 Kreemer, *Atjèh*, 39.

188 Jongejans, *Land en Volk van Atjeh*, 342.

189 Kreemer, *Atjèh*, 77.

190 Ibidem, 76.

en Kloeët in de onderafdeling Tapa Toean (zie Kaart V). Het ingrijpen van de koloniale staat in de lokale aangelegenheden leidde tot confrontaties met de hoofden en de bevolking, zoals de verzetsexplosie in het midden van de jaren twintig. De gebeurtenissen zullen in hoofdstuk 3 aan de orde komen.

Deelconclusie

Het belang van de westkust nam in de loop van de negentiende eeuw toe dankzij de bloeiende pepercultuur en peperhandel. Als reactie op de grote vraag naar peper vertrokken *oeléëbalangs* uit Groot-Atjeh en Noord-Atjeh naar het westen om hier peperondernemingen te stichten. De kansen die de westkust bood, zoals het verwerven van een hogere sociale politieke positie, was voor hen de moeite waard om de eigen geboortegrond te verlaten. De komst van de peperplantages leidde tot een migrantenstroom waardoor de bevolking op de westkust toenam. Rondom de pepertuinen ontstonden kleine nederzettingen. Sommige van deze kolonies ontwikkelden zich tot koninkrijkjes met aan het hoofd de *oeléëbalang* van het desbetreffende gebied. De westkust werd geregeerd door vele hoofden, die ieder hun eigen plekje opeisten en daardoor geregeld met elkaar in conflict kwamen. Dit leidde soms zelfs tot oorlogjes. Door de wereldwijde peperhandel groeide de westkust uit tot een kosmopolitische plek waar handelaren over heel de wereld elkaar ontmoetten. Daarnaast was de bevolking samengesteld uit verschillende elementen. De westkust was dus een dynamische en etnisch heterogene streek. Ten tijde van de Atjeh-oorlog bleven de gevechtshandelingen lange tijd beperkt tot Groot-Atjeh en het noorden. De ‘onderwerping’ van de hoofden rond 1881 was niet veel meer dan een formele. In de praktijk hadden de Nederlanders weinig grip op de westkust. De Nederlanders konden pas in 1900 optreden tegen de verzetslieden die zich hier schuil hielden en de ‘on gehoorzame’ hoofden. De machtspositie van de Nederlanders bleef hier echter wankel, zoals in het volgende hoofdstuk zal worden aangetoond.

Hoofdstuk 3

De verzetsexplosie op Atjeh's westkust

In zijn Memorie van Overgave schreef O.M. Goedhart, Gouverneur van Atjeh van 1926 tot 1930, het volgende naar aanleiding van het uitbreken van het verzet op de westkust in het midden van de jaren twintig: 'Atjeh is nog altijd ons zorgenkind. En velen zowel in Indië als in Nederland maakten zich ongerust. Deze bezorgdheid nam ik kort na mijn optreden ook bij velen in het gewest zelf waar, zowel bij particulieren als bij ambtenaren en officieren. En dat zij niet ongegrond was, zou spoedig blijken (...)'¹⁹¹ In het vorige hoofdstuk is de historische context en aanloop geschetst naar dit hoofdstuk. In dit deel van het onderzoek zal een overzicht en analyse gegeven zal worden van de serie verzetsacties die plaatsvonden op Atjeh's westkust. Hoe kunnen deze gewelddadige gebeurtenissen worden verklaard?

3.1 Het 'Bakongandrama'

Volgens de Nederlandse journalist en Atjeh-veteraan Henri Carel Zentgraaff waren er al in 1924 aanwijzingen die wezen op een 'slechte geest' in de zuidelijke nederzettingen op de westkust van Atjeh.¹⁹² Hiermee bedoelde hij waarschijnlijk dat de bewoners hier ontvankelijk

¹⁹¹ O.M Goedhart, 'Memorie van Overgave O.M. Goedhart', 30 mei 1929, NL-HaNa, Kolonien/Memories van Overgaven, 2.10.39, inv. nr. 158, 1.

¹⁹² H. C. Zentgraaff, *Atjeh* (Batavia 1938) 230.

waren voor de leer van de Heilige Oorlog en dus een vijandige houding aannamen ten opzichte van de ‘ongelovige’ Nederlanders. Zo constateerde Zentgraaff in zijn werk *Atjeh*: ‘in deze streken sprak men in de keudé’s [markten] voorzichtig over den naderenden krijg, en des nachts hier en daar, veilig in de gesloten huizen, de heilige boeken lezen, waarin de oorlog tegen de Kaphé [ongelovigen] als een Allah zeer welgevallige werk werd afgeschilderd (...).’¹⁹³

In de nacht van 22 op 23 oktober 1925 werd een patrouille bestaande uit één brigade, welke bestond uit ongeveer twintig inlandse soldaten, onder leiding van luitenant Wiarda onverwachts aangevallen door een groep van gewapende mannen.¹⁹⁴ De verliezen aan Nederlandse zijde waren dan ook groot te noemen. Volgens een nieuwsbericht uit het *Bataviaasch Nieuwsblad* verloor Luitenant Wiarda twee man, vijf waren zwaar- en drie lichtgewond en één raakte vermist.¹⁹⁵ Ook controleur Jacobs van de onderafdeling Tapa Toean was hierbij aanwezig. Hij was samen met de brigade van Wiarda naar het kustplaatsje Bakongan (zie Kaart V) in het zelfbesturende landschap Kloeët, onderafdeling Tapa Toean, afgereisd om de leider van deze groep aan te houden.¹⁹⁶

De naam van de verzetsleider was Teukoe Angkasha. *Teukoe* is een adellijke titel.¹⁹⁷ Hij was de achterneef en stiefzoon van het hoofd van Bakongan.¹⁹⁸ Dit hoofd, genaamd Teukoe Moh. Noer, had de vader van Angkasha gedood en sindsdien was Angkasha uit op bloedwraak.¹⁹⁹ Angkasha werd daarom onder Gouverneur Swart naar Koeta Radja verbannen om zo onenigheid te voorkomen.²⁰⁰ Angkasha kreeg onder het bewind van Gouverneur Van Sluys in 1920 toestemming om terug te keren naar zijn geboortegrond. Hij had een eed van trouw aan Teukoe Moh. Noer gezworen en hield nu toezicht op de wegen en bruggen van

194 Departement van Oorlog, ‘Overzicht der militaire gebeurtenissen ter Westkust van Atjeh in het tijdvak van 1 januari t/m 13 november 1925’, 23 november 1925 in: *Handelingen van den Volksraad 1925-1926 (tweede gewone zitting in het jaar 1925)* 6.

195 ‘Een overvallen Patrouille’, *Het Bataviaasch Nieuwsblad*, 26 oktober 1925, 1.

196 Departement van Oorlog, ‘Overzicht der militaire gebeurtenissen ter Westkust van Atjeh in het tijdvak van 1 januari t/m 13 november 1925’, 23 november 1925 in: *Handelingen van den Volksraad 1925-1926 (tweede gewone zitting in het jaar 1925)* 6.

197 A.J. Piekaar. *Atjèh en de oorlog met Japan* (’s Gravenhage-Bandung 1949) 5.

198 ‘Nota van toelichting betreffende de landschappen Kloeët en Troemon’, NL-HaNa, Koloniën/Memories van Overgaven, 2.10.39, inv. nr. 650, 34.

199 ‘Nota van toelichting betreffende de landschappen Kloeët en Troemon’, 34.

200 Ibidem.

Bakongan.²⁰¹ Desondanks had het hoofd van Bakongan ernstige twijfels over de goede bedoelingen van Angkasha.²⁰²

Aan het zogeheten ‘Bakongandrama’ was echter nog geen einde gekomen. Teukoe Angkasha ontsprong de dans en vluchtte het bos in. Naar aanleiding van deze gebeurtenis werden vier brigades infanterie onder leiding van kapitein Paris vanuit Koeta Radja naar Bakongan gestuurd om Teukoe Angkasha en zijn mannen gevangen te nemen of uit te schakelen.²⁰³ De colonne kwam op 26 oktober in Bakongan aan en rukte vervolgens op naar Boekit Gading. Nabij het dorp Oedjong Padang liep de colonne echter in een hinderlaag en werd zij door ongeveer dertien man met klewangs aangevallen.²⁰⁴ Twaalf van hen werden doodgeschoten. Aan Nederlandse zijde was één dode gevallen, een Ambonese sergeant eerste klasse, en acht man raakten zwaar- en drie man lichtgewond. Hoewel een eerste klap aan de verzetslieden was toegebracht, werd het optreden van de colonne Paris door de Nederlanders toch als teleurstellend ervaren.²⁰⁵ Er waren veel militairen gewond geraakt en Teukoe Angkasha liep nog steeds vrij rond. Er deed zelfs een gerucht de ronde dat een hele brigade zou zijn gevlucht.²⁰⁶

Op 28 oktober vertrok de militaire commandant, generaal Mazee, persoonlijk met vier brigades marechaussee naar Bakongan om definitief orde op zaken te stellen. Door verschillende patrouilles werd jacht gemaakt op Teukoe Angkasha en zijn aanhang. Zij werden steevast aangeduid als ‘kwaadwilligen’ en ‘rebellen’ door de Nederlandse autoriteiten. Uiteindelijk wist een patrouille onder bevel van kapitein Meihuizen op 10 november Teukoe Angkasha en zes van zijn volgelingen te doden.²⁰⁷ Van de naar schatting eenenveertig verzetslieden waren er nog acht man overgebleven.²⁰⁸ Zij werden rusteloos achterna gezeten door de marechaussee. Rond half december was de rust teruggekeerd en trok de marechaussee zich terug uit Tapa Toean. Er leek hiermee een einde te zijn gekomen aan de onrust op de westkust.

201 Ibidem.

202 Ibidem.

203 Departement van Oorlog, ‘Overzicht der militaire gebeurtenissen ter Westkust van Atjeh’, 6.

204 Ibidem.

205 ‘Na de overvallen in Atjeh’, *Het Bataviaasch Nieuwsblad*, 17 november 1925, 1.

206 Ibidem.

207 Departement van Oorlog, ‘Overzicht der militaire gebeurtenissen ter Westkust van Atjeh’, 6.

208 Ibidem.

3.2 'Een fel

De
in oktober 1925
een betrekkelijk
de westkust. In
zou dit
omvang van de
in 1926 was

'Vier typen van Atjehsche kwaadwilligen (djahat)' ca. 1900.
Fotograaf: C. Nieuwenhuis. Bron: Kerncollectie Fotografie,
Museum van Volkenkunde.

uitslaande brand'

ongeregelde
speelden zich af in
klein gedeelte van
het jaar daarop
anders zijn. De
verzetsbeweging
omvangrijker en

bestond uit een reeks van aaneensluitende gevallen van gewapend verzet. Goedhart schreef in zijn Memorie van Overgave dat er sprake was van een 'fel uitslaande brand.'²⁰⁹ De aanvankelijke successen van Teukoe Angkasha zouden volgens hem 'aanstekelijk gewerkt hebben' op andere verzetsleiders.²¹⁰

In de nacht van 1 op 2 maart werd de patrouille Grünefeld overvallen in het landschap Troemon, onderafdeling Singkel, door een groep van dertig man onder aanvoering van Teukoe Mauloed.²¹¹ De *Indische Courant* stond rapporteerde dat door gebrek aan waakzaamheid één marechaussee sneuvelde en drie gewond raakten waaronder luitenant Van Heerde.²¹² Teukoe Mauloed was de jongere broer van het hoofd van Sibadeh. Dit kustplaatsje lag tussen Bakongan en Troemon in de onderafdeling Tapa Toean (zie Kaart V). Nadat de broer van Mauloed werd veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf in 1917 werd niet Mauloed, maar de broer van het hoofd van Bakongan aangewezen als plaatsvervanger.²¹³ Dit zette kwaad bloed bij Mauloed. Hij beschouwde zichzelf als de legitieme opvolger van Sibadeh.²¹⁴

De gebeurtenis in Troemon was nog maar het begin van een reeks gewapende overvallen. Door de succesvolle aanval op de Nederlandse patrouille verzekerde Mauloed zich van nieuwe volgelingen onder wie de beruchte Tjoet Ali. Tjoet Ali was de *Panglima*

209 Goedhart, 'Memorie van Overgave', 2.

210 Ibidem, 10.

211 'De toestand in Atjeh: een bloedig treffen', *De Indische Courant*, 12 maart 1926, 1.

212 Ibidem.

213 J.J. Schrieke, 'Interpellatie- Kerkkamp betreffende den toestand in Atjeh', 10 juni 1926 in: *Handelingen van den Volksraad 1926-1927 (eerste gewone zitting in het jaar 1926)*, 81.

214 Schrieke, 'Interpellatie- Kerkkamp betreffende den toestand in Atjeh', 81.

Prang (legeraanvoerder) van Teukoe Bin Blang Pidië. Bin Blang Pidië was het hoofd van Blang Pidië (zie Kaart V) en had de leiding over ‘een rondzwervende bende’, zoals verzetsgroepen vaak door de Nederlanders werden genoemd.²¹⁵ In 1908 gaf hij zich over aan de Nederlandse autoriteiten en stierf in ballingschap.²¹⁶

Volgens kapitein G.V.F. Gosenson, die naar de westkust werd gestuurd om het verzet neer te slaan, stond Tjoet Ali bekend als een groot krijgsheer.²¹⁷ Bovendien was hij zowel verwant aan de *Keudjroeën* (een titel van sommige zelfbestuurders op de westkust) van Kloeët als aan de *oelèëbalang* van Troemon,²¹⁸ Gosenson schreef het volgende over Tjoet Ali: ‘Men mocht hem dus beschouwen als iemand van hoge kom-af, als een man met grooten invloed en kon verwachten, dat het verzet in Kloeët en in Troemon zou oplaaien en van grooten omvang zou zijn.’²¹⁹ Door de komst van Tjoet Ali kon Mauloed dus rekenen op meer aanhangers. De krijgshoofd zou zich hebben aangesloten bij het verzet omdat hij volgens de Nederlandse autoriteiten na zijn onderwerping in 1908 niet ‘als een voornaam persoon’ werd behandeld.²²⁰ Tjoet Ali hoopte dat hij weer ‘een persoon van betekenis’ zou worden door het vormen van een ‘bende’.²²¹

Toen bekend werd dat Tjoet Ali zich had aangesloten in Koeta Radja, vertrokken onmiddellijk nieuwe marechausseebrigades naar het verzetsterrein onder leiding van oud-Atjeh veteranen Snell, Behrendsen en de hier boven genoemde Gosenson.²²² Op 7 maart kwamen de eerste drie brigades aan en al op 20 maart lukte het kapitein Snell met negen brigades infanterie en marechaussee om bij de kampong Kroeëng Batèë Teukoe Mauloed en

215 ‘De uitbreiding van het verzet ter westkust’, *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*, 14 september 1926, 2.

216 Ibidem.

217 G.F.V. Gosenson, ‘Het optreden der Marechaussee in de Zuidelijke Atjehsche Landschappen, westkust va Atjeh, gedurende de laatste verzetsperiode 1925-1927’ in: H.T Damsté, ‘Atjèh-historie’, *Koloniaal Tijdschrift I*, Vol.5, 3-5 (19?) 379.

218 Gosenson, ‘Het optreden der Marechaussee in de Zuidelijke Atjehsche Landschappen’, 379.

219 Ibidem.

220 Schrieke, ‘Interpellatie- Kerkkamp betreffende den toestand in Atjeh’, 81.

221 Ibidem.

222 ‘Bij drie Atjeh-jubileea: Herinneringen aan verschillende wapenfeiten’, *De Sumatra Post*, 4 november 1941, 1.

twalf verzetslieden te doden.²²³ Ondanks de dood van Mauloed bleef het onrustig op de westkust. Tjoet Ali nam de plaats in van Mauloed als leider van het verzet. Volgens Zentgraaff koos Tjoet Ali zijn aanvoerders zorgvuldig uit.²²⁴ In zijn groep was geen plek voor ‘amateurs die af en toe meevochten en dan weer vriendelijk waren met de Kompeuni.’²²⁵ Hij had ‘mannen van naam’ nodig. Dat wilde zeggen personen die ‘misdaden’ hadden begaan tegen het koloniale gezag, zoals het stelen van karabijnen, het overvallen van patrouilles en het doden van een officier.²²⁶ Zij hadden onvoorwaardelijk de kant van het verzet gekozen.

Tjoet Ali verplaatste het verzet naar het landschap Kloeët. Op 3 april werd de brigade van kapitein Paris door dertig man met klewangs aangevallen voor de ingang van kampong Sapik in het Kawan gebied.²²⁷ Kapitein Paris en vijf militairen kwamen hierbij om het leven. Ook waren er twalf gewond geraakt en slechts twee man bleven ongedeerd. Aan de kant van de verzetspartij werden twintig man gedood. Volgens krantenberichten zou de aanval onder andere het gevolg zijn geweest van het fanatisme tijdens de *poeasa* (de islamitische vastenmaand).²²⁸ In deze periode zou de bevolking van Atjeh extra ‘gevoelig’ zijn en moest men rekening houden met eventuele aanslagen.²²⁹ Naar aanleiding van de ongeregeldheden in Troemon en Kloeët werden deze zogenaamde ‘broeinesten’ samengevoegd tot de tijdelijke onderafdeling ‘de Zuidelijke Atjehsche Landschappen’, die onder militair bestuur kwam te staan.²³⁰ Het Nederlands-Indische gezag hoopte met deze maatregel de situatie weer snel onder controle te krijgen en de orde te herstellen.

Ondertussen gingen de aanvallen op het Nederlands-Indische gezag door. Zo werd op 15 april een klewangaanval gedaan op een marechausseebrigade onder commando van luitenant Batten. Op 24 april kwam luitenant Molenaar in aanraking met de ‘bende’ van Tjoet Ali en in de nacht van 17 op 18 mei werd de patrouille van luitenant Klaar aangevallen.²³¹ Alle drie de confrontaties vonden plaats in het landschap Kloeët en aan beide zijden vielen doden en gewonden. Ook in de maanden juni en juli bleef het hier onrustig. In deze periode

223 Ibidem.

224 Zentgraaff, *Atjeh*, 231.

225 Ibidem, 232.

226 Ibidem.

227 ‘De overval in Atjeh: de bijzonderheden’, *De Indische Courant*, 7 april 1926, 1.

228 Ibidem.

229 Ibidem.

230 ‘Militaire Nota betreffende de onderafdeling Tapa Toean’, 101.

231 H.T. Damsté, ‘Atjeh’s Westkust’, *De Indische Courant*, 22 oktober 1926, 3.

kozen steeds meer invloedrijke personen voor de kant van het verzet en zorgden op hun beurt weer voor nieuwe volgelingen.²³² Het aantal verzetslieden onder Tjoet Ali werd in juni geschat op maar liefst vierhonderd man.²³³

In september verplaatste het verzet zich meer naar het noorden. Op 10 september vielen zestig tot zeventig mannen een militair bivak aan in het landschap Blang Pidië.²³⁴ De aanvoerders waren Teungkoë Peukan en zijn halfbroer Teungkoë Hadji Jahja. *Teungkoë* was, en is nog steeds, een titel voor personen die ‘een geestelijk ambt bekleden of zich door meerdere kennis of trouwe beoefening van de godsdienst onderscheiden van de volksmassa.’²³⁵ Teungkoë Peukan was getrouwd met de dochter van zijn oom Hadji Wahid, die volgens eigen zeggen het recht had op het oeléebalangschap van Manggeng (een landstreek ten zuiden van Blang Pidië).²³⁶ Zijn claim werd echter afgewezen en daarnaast ontving hij een belastingaanslag in 1924.²³⁷ Haji Wahid was hierdoor beledigd: de Nederlanders toonden volgens hem geen respect voor de verdiensten van zijn vader (een bekende tijgerjager), en weigerde te betalen.²³⁸ De situatie verslechterde nadat zijn schoonzoon Teungkoë Peukan naar het lokale bestuur werd gestuurd en een boete kreeg voor zijn ‘ongepaste’ gedrag.²³⁹ Deze weigerde hij te betalen en vervolgens werd hij opgesloten.²⁴⁰

De *Indische Courant* deed verslag van wat er na de gevangenneming van Teungkoë Peukan gebeurde: ‘Het gebeurde verwekte bij de betrokken personen groote verbittering. Men was maloe (beschaamd) gemaakt. De bejegening eischte volgens de heerschende begrippen wraak, men had hem, den Haji Wahid, zijn kehormatan (eer) ontnomen. Er werden bijeenkomsten gehouden, de plaats gehad hebbende aanvallen door Teukoe Ankasa en Tjoet Ali ondernomen, werden nogmaals uitvoerig besproken, en hunne successen aangedikt. Het vertrouwen in de macht der Compénie was geschokt, men kon het er op wagen.’²⁴¹

232 Gosenson, ‘Het optreden der Marechaussee in de Zuidelijke Atjehsche Landschappen’, 381-382.

233 Ibidem, 382.

234 ‘Atjeh: de politieke toestand’, *De Indische Courant*, 24 maart 1927, 2.

235 Kreemer, *Atjèhsch Handwoordenboek* (Leiden 1931) 325.

236 Kloos, ‘Becoming better muslims’, 79.

237 Ibidem.

238 Ibidem.

239 Ibidem.

240 Ibidem.

241 ‘Atjeh: de politieke toestand’, 2.

De meeste aanvallers, waaronder Teungkoe Peukan zelf, werden door de Nederlands-Indische militairen op 10 september gedood.²⁴² Degenen die werden opgepakt, vertelden tijdens hun verhoor dat ‘zij geloofden in de bewering van Teungkoe Peukan dat hij was gestuurd door Allah’ en dat ‘zij als moslims voor zijn drang waren gezwicht om voor de zaak van de islam te strijden’.²⁴³ Peukan zou zich vóór de aanval hebben verheven tot *Imam Mahdi* (de verlosser die zou verschijnen aan het einde der tijden): ‘in zijn vlag, versierd met Koran-spreuken stond geschreven, dat Allah eerst Teukoe Angkassa, daarna Teukoe Tjoet Ali en vervolgens hem, Teungkoe Peukan, had uitverkoren voor den strijd tegen den Kaphe.’²⁴⁴

Ondanks de vele aanvallen die de Nederlanders in 1926 te verduren kregen, deelden de marechaussee ook rake klappen uit aan het verzet. Eerst werd in Troemon jacht gemaakt op de verzetslieden en daarna in Kloeët. Door de onafgebroken patrouillegang van de marechaussee en succesvolle confrontaties met de tegenpartij werden de verzetslieden uit elkaar gedreven en uitgedund.²⁴⁵ Uiteindelijk kwam de brigade van kapitein Gosenson Tjoet Ali op het spoor. Op 25 mei 1927 troffen zij de ‘bendeleider’ aan in een bivak aan een rivier in Boven-Bakongan.²⁴⁶ Zij werden alle drie ter plekke doodgeschoten tijdens een vuurgevecht. Met de dood van Tjoet Ali kwam een einde aan het verzet. De overgebleven verzetsstrijders werden in 1927 en 1928 uitgeschakeld.

De gebeurtenissen op de westkust tussen 1925 en 1927 bleven volgens Zentgraaff niet onopgemerkt in de rest van Atjeh. In Groot-Atjeh en in het noorden zou men op de hoogte zijn van wat daar gaande was: ‘op meer dan ééne plaats is geconstateerd een begin van pogingen tot aansluiting bij de verzetslieden van de Westkust. Het gerucht der nederlagen daar in den beginne door ons geleden, en het succes van den vijand, nam op de Noordkust zeer groote proporties aan (...) reeds wilden eenigen zich aansluiten bij de verzetspartij; een paar schijnen te zijn aangewezen voor het plegen van Atjeh-moorden (...) Ook in Groot-Atjeh is eene geheime vergadering gehouden, waarin het verzet ter Westkust met de mogelijkheid van aansluiting, werd besproken.’²⁴⁷ In hoeverre personen uit Groot-Atjeh en Noord-Atjeh zich

242 Ibidem.

243 O.M. Goedhart, ‘De politieke toestand in het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden gedurende het jaar 1926’, NL-HaNa, Kolonien/Politieke Verslagen Buitengewesten, 2.10.52.01, inv. nr. 7, 29.

244 ‘s Landvoogds reis’, *Het Bataviaasch Nieuwsblad*, 15 maart 1927, 1.

245 C.A. Rijnders, ‘Ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van ons keurkorps’ in: Damsté, ‘Atjèh-historie’, 336-337.

246 ‘Atjeh: het succes in Boven-Bakongan’, *De Indische Courant*, 25 mei 1926, 1.

247 H.C. Zentgraaff, *Sumatraansche indrukken* (Soerabaia 1928) 300.

ook daadwerkelijk hadden aangesloten bij het verzet op de westkust is echter lastig te achterhalen in de beschikbare bronnen.

Deelconclusie

Het verzet op Atjeh's westkust in het midden van de jaren twintig bestond uit een reeks gewelddadige aanvallen en overvallen op het Nederlands-Indische bewind. De verzetslieden hadden het met name gemunt op militairen, als vertegenwoordigers van het koloniale gezag. Zij werden in hun bivakken of tijdens patrouilles uit het niets met klewangs belaagd. Hoewel het verzet beperkt bleef tot de westkust, met name in het zuidwestelijk gedeelte, waren de Nederlands-Indische autoriteiten zeer alert op het eventueel overslaan van de onlusten naar andere delen van Atjeh. De verzetsstrijders werden geregeld afgeschilderd als 'kwaadwilligen' en 'rebellen'. Zij vormden een bedreiging voor de openbare rust en orde en moesten onmiddellijk worden uitgeschakeld. De leiders van het verzet waren ontevreden figuren van adellijke afkomst. Sommige van hen waren krijgsheren die tijdens de Atjeh-oorlog een beruchte reputatie hadden opgebouwd, zoals Tjoet Ali. De meeste waren echter personen die de titel van *Teukoe* of *Teungkoe* droegen en zich gepasseerd en onteigend voelden door het Nederlands-Indische gezag. In het vorige hoofdstuk is geconstateerd dat er een voortdurende strijd gaande was tussen *oeléëbalangs* om macht en middelen op de westkust. Onder het Nederlands-Indische bestuur nam de concurrentie toe doordat de positie van *zelfbestuurder* zeer aantrekkelijk was onder de adel. De *zelfbestuurders* kregen een bepaalde mate van autonomie binnen hun gebied, ontvingen salaris en werden onvoorwaardelijk gesteund door de Nederlanders. Het aantal posities van *zelfbestuurder* was echter beperkt. Om de westkust overzichtelijk en bestuurbaar te houden, konden de Nederlanders niet alle adel voorzien van deze lucratieve functie. Hierdoor vielen een aantal van hen buiten de boot. Daarnaast speelde het instituut van bloedwraak een belangrijke rol in het verzet. Dankzij de hoge komaf van de verzetsleiders waren zij verzekerd van een groep volgelingen. Onder leiding van Tjoet Ali groeide het verzet zelfs uit tot vierhonderd man. In hoeverre er samenhang bestond tussen de verschillende verzetsacties is lastig te bepalen. Afgaande op de beschikbare Nederlandse bronnen, lijkt het erop dat er geen sprake was van één georganiseerde verzetsbeweging. De verzetsleiders hadden ieder hun eigen persoonlijke beweegredenen om de wapens op te pakken tegen de Nederlanders. Waarschijnlijk werden zij door het succes van hun voorganger(s) aangemoedigd om op te komen voor hun eigen zaak. Ook werden eerdere zeges tegen de Nederlanders gebruikt om nieuwe aanhangers te werven. Voorgaande analyse van de

gebeurtenissen tussen 1925 en 1927 werd destijds niet algemeen gedeeld. In het volgende en laatste hoofdstuk volgt een analyse van een aantal primaire bronnen uit die tijd. Uit het zogenaamde ‘koloniale vertoog’ komt een ander perspectief op de aanhoudende onrust op de westkust naar voren.

Hoofdstuk 4

De ‘achterlijke uithoek’ van het gewest ‘Atjeh en Onderhoorigheden’

In 1875 kwam het werk *De oorlog met Atchin: beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk* uit. De auteur was de Haarlemse onderwijzer Pieter Vergers. Het boek beschrijft de beginfase van de Atjeh-oorlog en deed onder andere verslag van de aard van de vijand. Vergers was zeer negatief over de ‘Atchineezen’: ‘is het oorlogvoeren in Indië, waar de krijgsman niet altijd naar de regelen der kunst kan te werk gaan, geen gemakkelijke zaak, bovenal is dit het geval met de Atchineezen, die een ingekankerde haat tegen de christenen in ’t algemeen tegen de Nederlanders in het bijzonder hebben. Voegt daarbij (...) hun fanatisme waardoor zij met woede zich op hun vijand werpen, in het moorddadigst vuur niet tot staat zijn te brengen maar met een zichtbare doodsverachting tegen het staal in stormen (...).’²⁴⁸

Waar Vergers precies zijn uitspraken op baseerde, is niet duidelijk. Aangezien in 1875 de Atjeh-oorlog nog volop aan de gang was, is het logisch dat er een bepaald vijandbeeld van de Atjehers ontstond. Volgens Van ’t Veer werd het beeld van de ‘fanatieke Atjeher’ lange tijd als meest voorkomende typering in de Nederlandse geschriften gebruikt.²⁴⁹ Dit beeld gold voor de Atjehers in het algemeen, maar in de late-koloniale periode werden ook specifieke streken binnen Atjeh aangewezen die door de Nederlanders als ‘fanatieker’ werden beschouwd, zoals de westkust. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op dit koloniale vertoog en de vraag hoe, en tot in hoeverre, het de verklaring aan Nederlandse zijde voor de verzetsacties op Atjeh’s westkust tussen 1925 en 1927 beïnvloedde. De analyse zoals in het vorige hoofdstuk gegeven bleek lang niet altijd gedeeld te worden.

4.1 De ‘geïsoleerde’ westkust

In hoofdstuk 2 is ingegaan op de opkomst van Atjeh’s westkust dankzij de bloeiende internationale peperhandel. De westkust ontwikkelde zich tot een levendige, kosmopolitische plaats waar handelaren, reizigers en avonturiers elkaar ontmoetten. Het beeld van de westkust die in Nederlandse primaire bronnen wordt geschetst, komt echter vaak niet overeen met de werkelijke situatie. In *Memories van Overgave*, politieke verslagen en krantenberichten wordt de westkust namelijk vaak omschreven als ‘fanatiek’, ‘geïsoleerd’ en ‘achterlijk’. Een plaats bovendien waar de meer ‘mystieke’ vormen van islam dominant waren. Een voorbeeld is te vinden in een ‘Militaire Nota betreffende het troepencommando Meulaboh’ uit 1928. Volgens de onbekende auteur liep het beschavingsniveau van de Atjehers vergeleken bij

248 Pieter Vergers, *De oorlog met Atchin: beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk* (Doesburg 1875) 2.

249 Van ’t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 78.

andere inlanders een eeuw achter.²⁵⁰ De civilisatie van de bewoners op Atjeh's westkust was zelfs nog verder te zoeken. Deze was maar liefst op anderhalve eeuw te stellen volgens de schrijver.²⁵¹

Het hier boven beschreven koloniale beeld van de westkust lijkt slecht te rijmen met haar verleden. Volgens David Kloos zagen Nederlandse bestuurders, wetenschappers en officieren Atjeh als een grensgebied.²⁵² Vanuit het perspectief van het bestuurscentrum in Batavia lag de 'provincie' Atjeh aan de rand van Nederlands-Indië. Ook binnen Atjeh zelf maakten de Nederlanders onderscheid tussen geïsoleerde en minder geïsoleerde streken.²⁵³ De westkust van Atjeh werd beschouwd als een afgelegen streek in tegenstelling tot de noord- en oostkust.²⁵⁴

Het gebruik van het begrip 'isolatie' had vooral te maken met het beeld van de Atjeh-oorlog als een Heilige Oorlog. Volgens de koloniale overheid was de 'kafirhaat' met name op de westkust groot. Dit was een teken van onderontwikkeling, die zich vaak uitte in mystieke vormen (zie het voorbeeld van Teungkoë Peukan). Al deze elementen (fanatisme, isolatie, 'kafirhaat', onderontwikkeling en verzet) werden door de Nederlanders met elkaar verbonden. De westkust werd gezien als een 'kwetsbare' plek binnen de 'provincie' Atjeh, waar de Nederlanders geen vat kregen op wat zich hier precies afspeelde, en dus gevaarlijk voor het Nederlandse gezag.²⁵⁵

Het Nederlandse beeld van de westkust ontstond onder invloed van de toen heersende koloniale ideologie en politiek. Vanaf het begin van de 20^e eeuw brak de periode van de *Ethische Politiek* (1901-1949) aan. Deze nieuw ingeslagen koers had als doelstelling om de inheemse bevolking 'op te heffen' in plaats van Nederlands-Indië uitsluitend als wingewest te beschouwen.²⁵⁶ Om de toestand van de bevolking te verbeteren, werd er een aantal beleidsmaatregelen genomen waaronder uitbreiding van het volksonderwijs, de aanleg van wegen en bruggen en uitbreiding van de medische zorg. Tegelijkertijd breidde het Nederlands-Indische gezag ook zijn machtsgebied uit. De nog onbezette delen in de

250 'Militaire Nota betreffende het troepencommando Meulaboh', 151.

251 Ibidem.

252 Kloos, 'Becoming better muslims', 81-82.

253 Ibidem.

254 Ibidem, 82.

255 Ibidem, 81-82.

256 Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten: Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981) 176-178.

Buitengewesten werden één voor één gewelddadig geannexeerd.²⁵⁷ Volgens historica Elsbeth Locher-Scholten werd ‘opheffing van de volkeren der archipel’ het argument voor militair optreden.²⁵⁸

Ten tijde van de *Ethische Politiek* liet de koloniale staat zich steeds nadrukkelijker gelden.²⁵⁹ Dit gold ook voor Atjeh.²⁶⁰ Zoals in hoofdstuk 1 is vermeld, probeerden de Nederlanders de verschillende delen van Atjeh om te vormen tot een geïntegreerd bestuurskundig geheel.²⁶¹ De westkust van Atjeh vormde vanuit het koloniale perspectief bekeken een probleem aangezien hier sprake was van een variëteit aan etnische groepen, een komen en gaan van mensen en kleine politieke eenheden. De Nederlanders grepen in, in de bestaande lokale structuren met als gevolg dat dit vaak ten koste van de adatrechtelijke instellingen, zoals de samenvoegingen van landschappen en de verwijdering van ‘ongeschikte’ hoofden.

Het vertoog van de ‘geïsoleerde’ en ‘achterlijke’ westkust werd geregeld gebruikt als rechtvaardiging van het boven beschreven koloniale beleid. Dit discours was ook van invloed op de manier waarop het Nederlands-Indische bewind dacht over de oorzaken van het uitbreken van het verzet op Atjeh’s westkust in het midden van de jaren twintig. In de volgende paragraaf zal hier, aan de hand van Memorie van Overgave van Gouverneur Oscar Maurits Goedhart, een beeld van worden gegeven.

4.2 Gouverneur Oscar Maurits Goedhart en de ‘Atjehsche geest’ op de westkust

Oscar Maurits Goedhart was van 1926 tot 1930 de hoogste gezagsdrager van het gewest ‘Atjeh en Onderhoorigen’. In de voorgaande hoofdstukken is hij al een aantal keer genoemd. In zijn Memorie van Overgave stond hij onder andere stil bij de verzetsacties op de westkust tussen 1925 en 1927. Hij schreef hierover het volgende: ‘Dat de vijandige beweging er zo snel om zich heen greep en een zo dankbare voedingsbodem vond, is het gevolg der mentaliteit van de bewoners daar. Eene over het algemeen achterlijke bevolking herbergend, mist zij behoorlijke verkeerswegen, welke gemis niet alleen den economische vooruitgang dezer

257 Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten: Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981) 194-199.

258 Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, 197.

259 Ibidem, 198.

260 Kloos, ‘A Crazy State’, 29.

261 Kloos, ‘Becoming better muslims’, 99-100.

streken belemmert, maar bovendien het zoo hoogst noodige nauwe contact tussen Bestuur en bevolking in den weg staat. Meer dan ergens anders in dit gewest is het deze afdeling dat de bevolking eene dagelijkse controle behoeft dag en nacht moet voelen dat de kompeuni haar de baas is. De westkust van Atjeh is nog altijd onze meest kwetsbare plek in dit uitgestrekte gewest (...) Men leeft er te eenzaam, staat er te veel buiten contact met het leven, zooals zich dit elders in Atjeh ontwikkelde. Zoo handhaafde er zich de Atjehsche geest, welke zich elders begint te wijzigen. Het is daarom noodzakelijk dit deel van het gewest zo spoedig mogelijk uit zijn isolement te verlossen.²⁶²

In de bovenstaande tekst zien we het koloniale discours van de ‘geïsoleerde’ en ‘achterlijke’ westkust duidelijk terug. Goedhart maakte onderscheid tussen de westkust en de rest van Atjeh. De ontwikkeling van de westkust bleef ver achter bij die van de andere afdelingen. Dit kwam volgens Goedhart mede door het ontbreken van goede wegen. Hierdoor bleven de inwoners op de westkust ‘achterlijk’ en dus ‘vijandig’ ten opzichte van het Nederlandse gezag. Deze mening werd door meer Nederlandse bestuursambtenaren gedeeld, zoals Bouwe Kuik.²⁶³ Het volgende citaat van zijn hand geeft dit helder weer: ‘Bij wijze van spreken zou men kunnen zeggen: zodra de eerste ford door het land gereden heeft is het met het verzet afgelopen. De menschen krijgen andere ideeën, zien meer van de wereld en komen niet zoo gauw meer tot fanatieke daden, het is daarom zoo toe te juichen dat de wegen langs de westkust thans met spoed verbeterd zullen worden.’²⁶⁴

Naast de ‘achterlijkheid’ van de bevolking op de westkust, noemde Goedhart nog een andere verklaring voor het uitbreken van het verzet. Dit waren de bezuinigingen op de inkomens van de *oelëebalangs*. Dit leidde bij hen tot grote ontevredenheid in het midden van de jaren twintig.²⁶⁵ Wat betreft de *zelfbestuurders* op de westkust beweerde Goedhart dat zij ten opzichte van de *zelfbestuurders* in de rest van Atjeh een laag inkomen ontvingen.²⁶⁶ De voormalig Gouverneur waarschuwde zijn opvolgers hiervoor: ‘De politieke toestand op de westkust is, hoewel verbeterd, nog steeds minder gunstig. Het is daarom noodzakelijk dat wij de zelfbestuurders daar een aanleiding tot gerechtvaardigde ontevredenheid ontnemen.’²⁶⁷ Als

262 Goedhart, ‘Memorie van Overgave’, 8-9.

263 Bouwe Kuik was sinds 1921 ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië. Hij werd geplaatst op verschillende posten, waaronder Meulaboh.

264 Bouwe Kuik, *Indische Brieven: een bestuursambtenaar in de Buitengewesten* (Zutphen 2013) 42.

265 Goedhart, ‘Memorie van Overgave’, 33.

266 Ibidem, 34.

267 Ibidem, 34.

voorbeeld verwees Goedhart naar Teukoe Angkasah. De leider van het verzet in Bakongan werd een maandelijkse toelage van vijftien gulden per maand ontzegd.²⁶⁸ Volgens Goedhart was een goede verstandhouding met de *zelfbestuurders* dus noodzakelijk was voor het Nederlandse gezag in Atjeh.

In de Memorie van Overgave van Goedhart zijn de ideeën van Snouck Hurgronje duidelijk terug te vinden. Zoals vermeld in hoofdstuk 1, werden vanaf 1896 de adviezen van Snouck Hurgronje opgevolgd en gingen de Nederlanders een bondgenootschap aan met de lokale adel. Snouck Hurgronje beschouwde de adat, die de *oeléëbalangs* vertegenwoordigde, als de basis voor het herstel van rust en orde in Atjeh. De *Atjeh-politiek* ontwikkelde zich tot een politieke doctrine en werd vaak door latere Nederlandse bestuurders herhaald, zoals Goedhart.

4.3 De Volksraad van Nederland-Indië

De Volksraad van Nederlands-Indië kreeg vanaf 1925 het recht van initiatief, amendement, petitie en interpellatie. Het volksraadslid H.C. Kerkkamp, gepensioneerd luitenant-kolonel, maakte als eerste gebruik van het recht van interpellatie.²⁶⁹ Dankzij dit recht kon de Volksraad vragen stellen en debatteren over allerlei onderwerpen. Op 15 mei 1926 diende Kerkkamp zijn verzoek in om vragen te mogen stellen aan de regering met als doel: ‘(...) de Regeering in de gelegenheid te stellen het publiek, die is opgeschrikt door het plotseling uitgebroken verzet en de aanvankelijk niet altijd gunstig verlopen zware gevechten, volledig in te lichten over den politieken toestanden in het gewest Atjeh en Onderhoorigheden en meer in het bijzonder in de afdeeling Westkust van Atjeh, alsmede omtrent de reeds genomen of nog te nemen maatregelen ter verbetering van dien toestand, zoowel wat betreft het bestuursapparaat als het militair gezagsinstrument.’²⁷⁰ Zijn verzoek werd goedgekeurd.

De aanleiding tot de interpellatie werd gevormd door de reeks aanvallen in de onderafdeling Tapa Toean, die was begonnen met de overval op de patrouille van luitenant Wiarda in de nacht van 24 op 25 oktober 1925.²⁷¹ Kerkkamp wilde van de Nederlands-Indische regering weten wat de oorzaak en de aanleiding van het verzet was, de

268 Ibidem, 31.

269 H.C. Kerkkamp, ‘Interpellatie Kerkkamp betreffende den toestand in Atjeh’, 69.

270 Ibidem.

271 Ibidem.

omvang van het verzet en wat de houding was van de hoofden en de bevolking.²⁷² Daarnaast wilde het volksraadslid weten hoe de regering dacht over haar eigen aandeel in de gebeurtenissen. Hij stelde onder andere de vraag: ‘Is de Regeering niet van mening dat uit de achterlijkheid van de afdeling Atjeh’s Westkust als gevolg van isolatie door het ontbreken van bruikbare verbindings- en verkeerswegen groote bestuursmoeilijkheden voortvloeien; dat de samenwerking tusschen civiel en militair bestuur te wenschen heeft overgelaten en dat het nodig is daarin verbetering te brengen (...).’²⁷³ Ook hier komt de ‘achterlijkheid’ en de ‘geïsoleerde’ positie van de westkust weer ter sprake

Prof. Dr. J.J. Schrieke beantwoordde namens de Nederlands-Indische regering de vragen van Kerkkamp. Schrieke was van huis uit jurist en tussen 1922 en 1928 waarnemend regeringsgemachtigde voor Algemene Zaken bij de Volksraad. Voordat hij inging op de vragen, zei hij het volgende over de incorporatie van Atjeh binnen Nederlands-Indië: ‘Atjeh was en is een zorgenkind in het Indisch gezin. Het streven om het op te heffen uit de positie van een achterlijk, zeeroovend, door onderlinge verdeeldheid verscheurd gebied en het maken tot een gelijkwaardig onderdeel van het Indisch gemeenebest, heeft zware offers gevraagd.’²⁷⁴ Waarom zei Schrieke dit aan het begin van zijn toespraak? Ten eerste wilde hij waarschijnlijk stilstaan bij de Nederlandse slachtoffers die tijdens de gevechten om het leven kwamen. Ten tweede wilde hij waarschijnlijk benadrukken dat de situatie in Atjeh nog veel te wensen overliet. Het was niet vreemd dat juist in dit deel van Nederlands-Indië, het verzet uitbrak.

Schrieke deelde de Volksraad mee dat de oorzaak van het verzet op de westkust toe te schrijven was aan ‘teleurgestelde pretendentes, die zichzelf in de bestaande maatschappij misplaatst achten en daarbij steun vonden in het instituut der bloedwraak, zoomede in de bijzondere Atjehsche mentaliteit, welke verzet tegen de Compagnie uit een speciaal oogpunt beschouwt.’²⁷⁵ De regeringsgemachtigde noemde onder andere het voorbeeld van Teukoe Angkasha die in april 1925 als wegmandoer, een persoon die toezicht hield op de wegen en bruggen, werd ontslagen wegens plichtsverzuim.²⁷⁶ Hierdoor verloor hij zijn inkomsten en rang.²⁷⁷ Ook verwees Schrieke naar de verzetsleider Teukoe Mauloed. Mauloed zou zich gepasseerd hebben gevoeld nadat niet hij, maar de jongere broer van het hoofd van Bakongan

272 Ibidem, 76.

273 Ibidem.

274 Schrieke, 77.

275 Ibidem, 83.

276 Ibidem, 80.

277 Ibidem 80.

zijn broer was opgevolgd als het hoofd van Sibadeh.²⁷⁸ De ontevreden pretendent zou door het voorbeeld van Angkasah zijn geïnspireerd en wilde net als hij als ‘geloofsheld’ sterven.²⁷⁹ Hiermee wordt bedoeld dat Mauloed de martelaarsdood wenste. Hij wist met name aanhangers te verzamelen dankzij het succesvolle voorbeeld van Angkasha.²⁸⁰

Daarnaast speelde volgens de regeringsvertegenwoordiger nog een aantal andere factoren een rol. De omvang van het verzet op de westkust werd deels ‘mogelijk gemaakt door de achterlijke welvaartstoestand, het zware werk aan de irrigatieleiding en misschien de belastingaanslag.’²⁸¹ In juni 1924 werd door het gouvernement en de hoofden besloten om een waterleiding in Bakongan aan te leggen. Het hoofd van Bakongan verklaarde dat zijn inwoners vrijwillig het werk zouden doen, maar later bleek dat er niet met de bevolking was overlegd en dat het werk veel te zwaar was.²⁸² Bovendien bleek dat de hele leiding verkeerd was aangelegd waardoor het zware werk voor niets was geweest.²⁸³ Teukoe Angkasah zou volgens de regering ‘handig hebben ingespeeld op de ontevredenheid onder de bevolking’ en deze hebben uitgebuit.²⁸⁴

Schrieke ging verder kort in op de houding van de bevolking tijdens het verzet. Het enige wat hij mededeelde was dat ‘zowel van de hoofden als van de bevolking een bevredigende mate van medewerking is ondervonden (...) tusschen hoofden en bevolking eenerzijds en het Nederlandsch bestuurscorps anderzijds bestaat nog niet dat nauwe contact, dat voor dergelijke over het algemeen primitieve en achterlijke streken urgent is te achten.’²⁸⁵ Daarnaast wees Schrieke erop dat de onrust op de westkust geen grote gevolgen heeft gehad voor de rest van Atjeh en zelfs niet op de gehele westkust: ‘Kloeët en Troemon, op ± 300 K.M. van Koetaradja gelegen, vormen een door natuurlijke omstandigheden geheel afgesloten, achterlijken uithoek van het gewest, welke op de ontwikkeling van dit gewest als geheel slechts zeer weinig invloed kan uitoefenen.’²⁸⁶

278 Ibidem, 81.

279 Ibidem, 81.

280 Ibidem.

281 Ibidem, 83.

282 Ibidem, 82.

283 Ibidem, 83.

284 Ibidem.

285 Ibidem.

286 Ibidem.

Het verzet op de westkust komt nogmaals ter sprake tijdens de tweede zitting van de Volksraad in 1926. De aanleiding vormde de onrust onder de bevolking op Sumatra's Westkust, Bantam en Tegal. Op Sumatra's Westkust werden moordaanslagen gepleegd op bestuursambtenaren en in Bantam zou er sprake zijn van een complot tegen het gouvernement.²⁸⁷ Veel leden van de Volksraad, hoeveel precies wordt niet duidelijk, vroegen om een diepgaand onderzoek naar de oorzaken van de onrust.²⁸⁸ In het onderzoek moesten ook Atjeh, Djoeja en Solo worden betrokken. Ook hier bleef het onrustig. Daarnaast moest het onderzoek worden uitgevoerd door zowel ambtenaren als niet-ambtenaren, zoals leden van de Volksraad.²⁸⁹ Een commissie die uitsluitend uit ambtenaren zou bestaan, zou naar mening van de Volksraad geen objectief onderzoek verrichten.²⁹⁰

In een Memorie van Antwoord van 8 november 1926 reageerde de regering op het bovenstaande verzoek. Zij deelde de mening van de leden van de Volksraad dat er een onderzoek moest komen naar de oorzaken van de onrust, maar was het oneens met de bewering dat een zuiver ambtelijk onderzoek niet tot een objectief oordeel zou leiden.²⁹¹ Wat Atjeh betrof zou daar alleen onderzoek worden gedaan naar een 'godsdienstige kwestie van bijzonderen aard'.²⁹² Waarschijnlijk wordt hiermee verwezen naar de komst van een nieuwe stroming binnen de islam op de westkust, de zogenaamde *Ahmadiyah*. Het volksraadslid Loetan, het hoofd van Pajakoemboeh (Sumtra's Westkust), verzocht de regering om hiernaar een onderzoek in te stellen op 10 juni 1926.²⁹³ Loetan vertelde tijdens de vergadering dat deze stroming 'de contrasten tusschen de geloovige Atjehers en andersdenkenden verscherpten' en dat de 'aanhangers van deze nieuwen godsdienst zich in de leer betreffende den heiligen oorlog grondiger dan tot dusver lieten onderwijzen.'²⁹⁴

287 Departement van Binnenlandsch Bestuur, 'Algemeene opmerkingen', 29 oktober 1926 in: *Handelingen van den Volksraad 1926-1927 (tweede gewone zitting in het jaar 1926)* 1.

288 Ibidem.

289 Ibidem.

290 Ibidem.

291 Departement van Binnenlandsch Bestuur, 'Memorie van Antwoord', 8 november 1926 in: *Handelingen van de Volksraad 1926-1927 (tweede gewone zitting in het jaar 1916)* 2.

292 Ibidem.

293 Loetan, 'Interpellatie Kerkkamp betreffende den toestand in Atjeh', 88.

294 Ibidem.

Het hoofd van Pajakoemboeh was van mening dat het ‘plotseling verstoren van de rust en orde’ op de westkust deels toe te schrijven was aan *Ahmadiyah*.²⁹⁵ De nieuwe stroming zou geleid hebben tot een soort onrust onder de bevolking waarmee de verzetsleiders hun voordeel deden. Hoe het mogelijk was dat er zoveel personen zich achter het verzet schaarden, zei Loetan hierover het volgende: ‘Wij willen ook niet vergeten, dat de Islamitische verwachtingen betreffende de komst van den Mahdi de Atjehers gemakkelijk in spanning houden. Wanneer er personen onder hen verschijnen, die geacht worden van den godsdienst en dus van de machten die het lot der menschen bepalen meer weten dan de gewone goeroes en die over de komst van den Mahdi en den daarmede gepaard gaande ondergang der ongelooovigen mededelingen weten te doen, dan worden zulke personen met eerbied behandeld. Zij genieten bij de Atjehers groote populariteit. Met nog grooter ontzag en nog sterker vrees beschouwen de Atjehers zulke leiders, wanneer zoo’n leider bovendien nog een karabijn bezit.’²⁹⁶ Het betoog van Loetan komt overeen met het nieuwsbericht waarin stond vermeld dat Teungkoe Peukan zich vóór de aanval op het militair bivak in Blang Pidië opwierp als *Imam Mahdi*.

Het resultaat was van het onderzoek naar de invloed van de *Ahmadiyah* is niet terug te vinden in de Handelingen van de Volksraad. Het is de vraag of er überhaupt onderzoek is gedaan. In de Memorie van Antwoord van 8 november 1926 deelde de regering namelijk mee dat het onderzoek ‘in verband met personeelsgebrek een tijd zal worden uitgesteld’.²⁹⁷ Daarnaast is het opmerkelijk dat het onderzoek in Atjeh zich beperkte tot religie. Hoe zat het bijvoorbeeld met de belastingdruk en de herendiensten op de westkust? Nu Atjeh onderdeel uitmaakte van Nederlands-Indië werd van de bevolking verwacht dat zij haar steentje zou bijdragen. De Atjehers moesten belasting gaan betalen en herendiensten verrichten. Dit was voor hen echter een onbekend fenomeen en met name de verplichting om 24 dagen per jaar aan wegen en bruggen te werken werd gehaat.²⁹⁸

Een ander moment waarop het verzet op Atjeh’s westkust aan bod kwam in de Volksraad, was tijdens de dertigste vergadering op 19 juli 1927. Het Atjehse volksraadslid Teukoe Nja Arif wees de regering op enkele ‘onregelmatige handelingen’ die tijdens de verzetsacties door Nederlandse militairen waren gepleegd, zoals het mishandelen van lijken

295 Ibidem.

296 Ibidem.

297 Departement van Binnenlandsch Bestuur, ‘Memorie van Antwoord’, 2.

298 Reid, *The Blood of the People*, 22.

en gewonden in Troemon en het doden van onschuldige vrouwen.²⁹⁹ Teukoe Nja Arif was sagi-hoofd van de 26 moekims in Groot-Atjeh en een zeer invloedrijk persoon. Hij was de eerste Atjehse vertegenwoordiger in de Volksraad.³⁰⁰ Volgens Piekaar was hij een ‘fel nationalist’, zich van zijn persoonlijkheid en invloed bewust’ en ‘was hij voor vele Nederlandse bestuursambtenaren een probleem en een struikelblok’.³⁰¹ Nja Arif was dus een persoon om mee rekening te houden. Een ander interessant gegeven is dat hij later een leidende rol zou vervullen tijdens de Japanse bezetting van Atjeh.³⁰²

Hoewel Nja Arif niet expliciet ingaat op de oorzaken van het verzet op de westkust, spreekt hij zich wel uit over de samenwerking tussen de hoofden van Atjeh en het gouvernement in het algemeen: ‘Thans toch geschieden allerlei maatregelen als b.v. aanleg van wegen en dergelijke werken buiten ons om. Of het duur of goedkoop is, wij hebben niets in te brengen.’³⁰³ Volgens Nja Arif voelden de *oelëëbalangs* van Atjeh zich dus buitengesloten door het koloniale bewind. Daarnaast had het sagi-hoofd ook kritiek op de benoeming en aanstelling van *zelfbestuurders*. Er zou namelijk te weinig rekening worden gehouden met de adat en de voorkeur van het volk.³⁰⁴ In plaats daarvan zou de persoonlijke voorkeur van Europese bestuursambtenaren doorslaggevend zijn.³⁰⁵ Dit kritiekpunt van Nja Arif is in overeenstemming met wat al eerder in dit onderzoek is geconstateerd met betrekking tot het verzet op Atjeh’s westkust, namelijk dat personen van adellijke komaf ontevreden waren over de verdeling van de machtsposities, zoals Teukoe Mauloed en Hadji Whahid.

4.4 Overzicht van de Inlandsche en Maleisisch-Chineesche pers (IPO’s)

299 Nja Arif, ‘Begroting van Nederlands-Indië voor 1928’, 19 juli 1927 in: *Handelingen van den Volksraad 1927-1928 (30e vergadering in het zittingsjaar 1927-1928)* 1079.

300 Piekaar, *Atjèh en de oorlog met Japan*, 11.

301 Ibidem, 12.

302 Ibidem, 11.

303 Nja Arif, ‘Begroting van Nederlands-Indië voor 1928’, 16 juli 1927 in: *Handelingen van den Volksraad 1927-1928 (28e vergadering in het zittingsjaar 1927-1928)* 1016.

304 Maas Geesteranus, Directeur van B.B., ‘Begroting van Nederlands-Indië voor 1928’, 22 juli 1927 in: *Handelingen van den Volksraad 1927-1928 (33^e vergadering in het zittingsjaar 1927-1928)* 1152.

305 Ibidem.

In de inleiding is kort ingegaan op de gebreken van de IPO's als primaire bron. De IPO's zijn samenvattingen van een selectie van artikelen samengesteld door de Nederlands-Indische autoriteiten en bieden dus een beperkt inzicht in de inlandse en Maleis-Chinese pers. Ondanks deze nadelen geven ze een interessant beeld van wat er in de inlandse en Maleis-Chinese pers besproken werd. Hoe werden de verzetsacties op de westkust door de pers beoordeeld? Komen we in de artikelen het koloniale vertoog over Atjeh en de westkust van Atjeh tegen? Of was er sprake van een ander discours?

De al eerder genoemde Hadji Salim gaf in het nieuwsblad *Hindia Baroe* zijn mening over het 'Bakongandrama' in 1925. Hij reageerde op de reacties in de Nederlands-Indische pers. Volgens de Indonesische nationalist was de 'blanke pers aangetast door de Atjeh-psychose'.³⁰⁶ Hierdoor hadden zij geen oog voor de werkelijke oorzaken van het verzet. Naar het oordeel van Hadji Salim was de uitbarsting van het geweld niet het gevolg van de plicht tot de *Prang Sabil*, maar vonden de verzetslieden wel de kracht in de islam om 'hun ziel te beschermen door de overtuiging dat het lichaam wordt opgeofferd'.³⁰⁷

Volgens de al eerder genoemde Indonesische nationalist en religieus leider Hadji Agus Salim was de dieperliggende oorzaak van de verzetsexplosie het aangedaan leed tijdens de oorlog: 'De uiting is slecht begrijpelijk indien men overweegt dat de atjehstrijd pas van 1873 dateert. Om zoo te zeggen is daar geen enkele familie die niet één of meer leden betreurt, hier of daar in den strijd omgekomen en begraven.'³⁰⁸ Daarnaast speelde ook het toenmalige beleid van het Nederlands-Indische bewind een rol. Zo werd door de Nederlandse autoriteiten niets gedaan met de klachten van de bevolking tegen hun hoofden en met name op de westkust zouden er veel grieven zijn.³⁰⁹ De verzetslieden zagen zich dus genoodzaakt om een aanval te plegen tegen het Nederlandse gezag om zo hun onvrede kenbaar te maken.

In het communistische Javaanse blad *API* werd ook verslag gedaan van de gebeurtenissen in Bakongan. Volgens de onbekende auteur waren de Atjehers geen 'volk van wilden en heethoofden', maar 'een volk dat vasthoudt aan zijn standpunt.'³¹⁰ Hij schreef hierover het volgende: 'over het algemeen is het waar dat men liever een armelijk doch vrij bestaan lijdt in een bouwvallige woning dan in een fraai paleis dienaar te zijn.'³¹¹ De

306 Salim, 'De Atjeh-geest wakker?', 424-425.

307 Ibidem.

308 Ibidem.

309 Ibidem.

310 'De overvallen in Atjeh', *API*, 31 oktober 1925 in: *IPO*, 1925, 266-267.

311 Ibidem.

onafhankelijkheidsdrang van de Atjehers speelde dus volgens de auteur ook een belangrijke rol in het verzet. Ook in dit artikel wordt verwezen naar de vele wreedheden begaan door de *Kompeunie* gedurende de oorlog. Dit leidde tot veel wrok onder de Atjehse bevolking.³¹²

Een ander interessant punt is het aandeel van de communistische beweging in het geheel. Volgens de auteur werd in de Nederlands-Indische pers beweerd dat er een verband bestond tussen het communisme en het verzet op Atjeh's westkust.³¹³ Hoewel de schrijver zich niet duidelijk uitlaat over de vraag of dit ook daadwerkelijk het geval was, schrijft hij wel dat deze beschuldigingen zouden kunnen leiden tot de 'onderdrukking, zo mogelijk vernietiging, van de communistische beweging.'³¹⁴

Een andere krant die aandacht schonk aan de onlusten op Atjeh's westkust was het anti-Nederlandse blad *Keng Po* uit Batavia. Naar aanleiding van de uitbreiding van het verzet in 1926 publiceerde de krant een kritisch artikel over de oorzaken van de gebeurtenissen. De onlusten hadden volgens de anonieme auteur niets te maken met het communisme, maar met de onvrede onder de Atjehse bevolking over het optreden van de Nederlanders.³¹⁵ Hij noemde een aantal ergernissen: 'de invordering van de belastingen wordt gezegd te kras te zijn (...) De afkoop herendiensten ten bedrage van 6 gulden per jaar, waarbij komt minstens 2 gulden toeslag als inkomst der adat hoofden, sluit niet uit dat men gemeentediensten moet presteren. De verdenking van communist te zijn, meestal op inlichtingen van spionnen, en ongunstig bekend staande personen heeft ten gevolge dat men allerlei willekeur te verduren heeft.'³¹⁶ De oorzaak van het uitbreken van het verzet was dus volgens de auteur deels het beleid van het koloniale bewind zelf.

Deelconclusie

Vanaf het begin van de Atjeh-oorlog ontstond er een stereotypisch (vijand)beeld van Atjeh en de Atjehers. Deze vooroordelen bleken hardnekkig en duiken later geregeld op in Nederlandse bronnen. In de laat-koloniale periode ontstond een bepaald koloniaal vertoog over de westkust van Atjeh. Binnen dit discours werd de westkust door de Nederlands-Indische autoriteiten neergezet als een 'geïsoleerde' en 'achterlijke' plek waar de bevolking 'fanatiek' en gevoelig

312 Ibidem.

313 Ibidem.

314 Ibidem.

315 'Chineesch-Maleische bladen 1926', *Keng Po*, 13 oktober 1926 in: *IPO*, 1926, 143-144.

316 Ibidem.

was voor 'slechte' praktijken, zoals de leer van de *Prang Sabil*. Ook nieuwe bewegingen, zoals *Ahmadiyah*, zouden hier tot extra veel onrust leiden. De westkust zou stil staan in zijn ontwikkeling en liep steeds meer achterop ten opzichte van de andere delen van Atjeh. Het ontstaan van dit koloniale vertoog over de westkust moeten we plaatsen binnen een bredere context, namelijk met het feit dat het Nederlands-Indische gezag moeite had met het pacificeren van dit deel van Atjeh. Zoals vermeld, bleef het hier tot 1942 onrustig en vonden er van tijd tot tijd erupties van geweld plaats, zoals in het midden van de jaren twintig. De verklaring van het uitbreken van het verzet tussen 1925 en 1926 wordt dan ook door het koloniale gezag voornamelijk gezocht bij de 'achterlijke' toestand van de westkust en haar bewoners. De 'penibele' situatie op de westkust was de perfecte voedingsbodem voor het ontstaan van 'benden'. Er zijn echter ook andere geluiden te horen. Het beeld dat in de inlandse en Maleis-Chinese pers wordt geschetst laat duidelijk een ander discours zien, namelijk die van een beschadigd en onderdrukt volk die vecht voor zijn zelfstandigheid. Hier wordt geen onderscheid gemaakt tussen de bewoners van de westkust en die van Groot-Atjeh en de noord- en oostkust, maar spreekt men van het Atjehse volk met allemaal dezelfde ergernissen over het optreden van de *Kompeuni*.

Conclusie

De verwachte 'snelle' verovering van het onafhankelijke sultanaat Atjeh door de Nederlanders liep uit op een slopende guerrillaoorlog van maar liefst zeventig jaar. Onder het bewind van Van Heutsz, met aan zijn rechterhand Snouck Hurgronje, werden in de jaren 1890 belangrijke overwinningen behaald op de vijand. Het Korps Marechaussee maakte korte metten met de religieuze leiders, de *oelama*'s, die door het koloniale bewind werden gezien als de aanvoerders van het Atjees verzet. De 'successen' kenden ook een keerzijde. Vele Atjehers kwamen in deze periode om het leven en met name de 'gewone' boerenbevolking was de dupe. Vanaf ongeveer 1910 verkregen de Nederlanders de overhand. Vanuit het oogpunt van

het koloniale gezag werd de ‘pacificatie’ van Atjeh in 1918 voltooid met de benoeming van de eerste civiele Gouverneur van de provincie ‘Atjeh en Onderhoorigheden’.

Ondertussen gingen de gevechtshandelingen tussen het Nederlands-Indische leger en kleine Atjehse verzetsgroepen door. De verzetslieden werden door het koloniale bewind simpelweg afgeschilderd als ‘kwaadwilligen’ en ‘rebellen’. Van verzet kon geen sprake zijn aangezien de oorlog beëindigd was. Deze figuren zouden uit zijn op het ontwrichten van de heersende orde en vormden een gevaar voor de Atjehse samenleving. In het midden van de jaren twintig werden de Nederlanders opgeschrikt door een reeks aanslagen op patrouilles en militaire bivakken. De gebeurtenissen vonden plaats op de westkust van Atjeh, vooral in het zuidwesten. Hoe kan die verzetsexplosie op Atjeh’s westkust tussen 1925 en 1927 worden verklaard? In dit onderzoek heb ik deze vraag beantwoord door een beschrijving en analyse te geven van wat er aan de onlusten vooraf ging, de context waarin het verzet uitbrak en de feitelijke gebeurtenissen.

In de eeuw vóór de komst van de Nederlanders had de Atjehse westkust zich ontwikkeld tot een dynamische, multi-etnische en kosmopolitische plek. De enorme vlucht van de mondiale peperhandel aan het begin van de 19^e eeuw speelde hierbij een belangrijke rol. Atjeh had hier een belangrijk aandeel in, met name de westkust en later de oostkust. De westkust bleek een uitstekende streek te zijn voor de aanleg van peperplantages. Dit leidde tot een migratiestroom uit Groot-Atjeh en Pidië naar het westen. Ook Minangkabau uit West-Sumatra trokken hier naar toe. In toenemende mate gingen deze migranten zich op de westkust vestigen.

De machtsstructuur op de westkust bestond uit vele kleine ‘vorstendommen’. De heersers van deze koninkrijkes waren voor een groot deel *oeléëbalangs* uit de dichtbevolkte gebieden van Atjeh. Deze ondernemende *oeléëbalangs* kwamen waarschijnlijk niet uit de meest machtige families. De westkust bood de mogelijkheid om hoger op de maatschappelijke ladder te klimmen. Veel ambitieuze *oeléëbalangs* verlieten huis en haard om hier hun geluk te beproeven. Dit leidde tot een voortdurende strijd om macht en middelen. In Groot-Atjeh en Pidië was de situatie anders. De kansen om hier hogerop te komen waren klein. Hier maakten enkele zeer machtige families de dienst uit. Zij genoten veel meer aanzien dan de *oeléëbalangs* op de westkust. De politieke werkelijkheid was minder dynamisch en veranderlijk dan op de westkust.

De krijgsverrichtingen van de Atjeh-oorlog concentreerden zich lange tijd in Groot-Atjeh. Hierdoor konden de hoofden op de westkust grotendeels hun gang gaan en ondersteunden zij het verzet in Groot-Atjeh. Mede onder druk van een blokkade rondom de

havens, zagen de hoofden zich genoodzaakt om zich rond 1881 te onderwerpen aan het Nederlands-Indische gezag. Ondanks hun overgave bleef er sprake van een actieve verzetsbeweging op de westkust. De Nederlanders beschikten niet over de middelen om hier effectief tegen op te treden. Hier kwam verandering in na 1899, toen de Nederlanders begonnen aan hun opmars naar de ‘Onderhoorigheden’. Ondanks de klopjacht van de marechaussee, bleven kleine verzetsgroepen op de dichtbegroeide westkust rondzwerven.

De Nederlanders regeerden grotendeels via lokale hoofden over de provincie ‘Atjeh en Onderhoorigen’. Zij vormden de basis van het koloniale gezag. De zogenaamde *zelfbestuurders* vormden de basis van het koloniale gezag. Zij moesten zich onderwerpen aan het Nederlandse gezag, maar kregen daarvoor in de plaats wel een grote mate van autonomie binnen hun gebied. Door de samenwerking met de Nederlanders kregen de *oeléëbalangs* enorm veel macht. Tegelijkertijd nam hun prestige onder de bevolking af, terwijl het aanzien van de *oelama*’s juist toenam tijdens de oorlog.

De positie van de *oeléëbalangs* binnen de Atjehse samenleving was onderhevig aan grote veranderingen onder het Nederlandse bewind. Zij waren nu staatsdienaren en ontvingen salaris. Het kwam geregeld voor dat de *oeléëbalangs* misbruik maakten van hun nieuwe machtspositie, als gevolg waarvan de afstand tussen hen en de bevolking toenam. De Nederlanders wilden de hoofden zo min mogelijk in de weg liggen met als gevolg dat belangrijke hervormingen hierdoor uitbleven. De Nederlanders sneden zichzelf hiermee in de vingers en raakten steeds afhankelijker van de *oeléëbalangs*. Ook andersom leunden de *oeléëbalangs* steeds meer op het koloniale gezag. Hun aanzien onder de bevolking was inmiddels flink afgenomen.

De incorporatie van de westkust in het gewest ‘Atjeh en Onderhoorigheden’ verliep niet zonder problemen. De westkust werd onderdeel van een gecentraliseerd bureaucratisch systeem dat werd aangestuurd vanuit Koeta Radja (en uiteindelijk vanuit Batavia). De kosmopolitische westkust, gekenmerkt door etnische verscheidenheid en waar de machtsstructuur uit steeds veranderende kleine politieke eenheden bestond, vormde in dat opzicht een probleem. De Nederlanders probeerden de westkust ‘overzichtelijker’, oftewel bestuurbaarder, te maken door in te grijpen in de ingewikkelde lokale machtsstructuur, zoals bijvoorbeeld het samenvoegen van gebieden. Dat laatste ging ten koste van ambitieuze *oeléëbalangs*, die hun kansen zagen slinken. Op de westkust nam de concurrentie onder de adel om machtsposities toe. Sommigen konden hun ambities niet waar maken en zochten in hun frustratie naar andere wegen.

De bemoeienis en het ingrijpen in de bestaande structuren door het koloniale bewind leidde geregeld tot confrontaties met de *oeléëbalangs* en hun verwanten op de westkust. Dit zien we ook terug bij de verzetsacties tussen 1925 en 1927: ontevreden personen met een adellijke titel speelden hier een leidende rol. Zij voelden zich om persoonlijke redenen misplaatst en beledigd door het koloniale bewind. Het koloniale beleid, waarin de *oeléëbalangs* onvoorwaardelijk werden gesteund, leidde ertoe dat de positie van *zelfbestuurder* zeer gewild was onder de adel. De mogelijkheden werden echter beperkt. Dit leidde tot een sterk toenemende rivaliteit onder deze groep.

Wat opvalt is dat de meeste verzetsleiders lijken te behoren tot een groep van *oeléëbalangs* die buiten de boot vielen. Zij voelden zich hierdoor in hun eer aangetast. De onvrede van de verzetsleiders uitte zich dan ook in gewelddadige aanvallen en overvallen op de Nederlands-Indische militaire macht: het tastbare symbool van het koloniale gezag.

Hoewel er geen sprake was van één georganiseerde verzetsbeweging met één gezamenlijk doel, hadden de verzetsacties wel indirect met elkaar te maken. Het succes van Teukoe Angkasha in 1925, zo lijkt het, werkte aanstekelijk op Teukoe Mauloed. De geslaagde aanval van Mauloed en zijn mannen in maart 1926 had als gevolg dat Tjoet Ali zich aansloot bij het verzet. Deze zorgde op zijn beurt weer voor veel nieuwe aanhangers, waaronder invloedrijke personen. Ook Teungkoe Peukan werd geïnspireerd door de bovengenoemde voorbeelden. De omvang van het verzet is dus voor een deel te verklaren door de betrokkenheid van personen van hoge komaf die een zekere mate van aanzien onder de bevolking genoten en hierdoor verzekerd waren van volgelingen en met succes optraden tegen de koloniale overheerser.

De verklaring aan Nederlandse zijde van de onlusten werd beïnvloed door het stereotypische koloniale discours over de westkust van Atjeh. In de laat-koloniale periode, toen de koloniale staat steeds nadrukkelijker van zich liet horen, ontstond het beeld van de ‘geïsoleerde’ en ‘achterlijke’ westkust. In deze ‘uithoek’ van het gewest Atjeh én de kolonie Nederlands-Indië liep de ontwikkeling van de bevolking nog ver achter bij de rest van Atjeh. De beschaving die de Nederlanders brachten, was in deze ‘afgelegen’ streek nog niet doorgedrongen. Hierdoor bleef men ‘achterlijk’ en dus, volgens het koloniale gezag, toegankelijk voor ‘kwade’ invloeden.

Om verandering te brengen in de ‘ongunstige’ situatie op de westkust, moest deze streek eerst ‘ontsloten’ worden en onderdeel worden van de provincie ‘Atjeh en Onderhoorigheden’. Het koloniale discours over de westkust werd hiervoor als legitimering gebruikt. Ook het

harde optreden van de Nederlandse troepen werd gerechtvaardigd. De verzetsleiders werden als zeer gevaarlijke ‘bendeleiders’ bestempeld en zodra de kans zich voordeed, werden zij doodgeschoten. Volgens Teukoe Nja Arif kwamen hierbij zelfs onschuldige vrouwen om het leven.

De artikelen die in de inlandse en Maleis-Chinese pers werden gepubliceerd, laten een ander een ander beeld van de onlusten zien dan het koloniale discours over de westkust. Volgens de auteurs hadden de oorzaken van de onlusten niet te maken met de ‘achterlijke’ toestand van de westkust of met religie. Wat hier naar voren komt, is dat de verzetsacties het gevolg zijn van jarenlange oorlogvoering. Het leed wat de Atjehers door de Nederlanders was aangedaan, zat nog vers in het geheugen. Het Atjehse volk verloor zijn zelfstandigheid en ging nu gebukt onder het koloniale bewind van de Nederlanders.

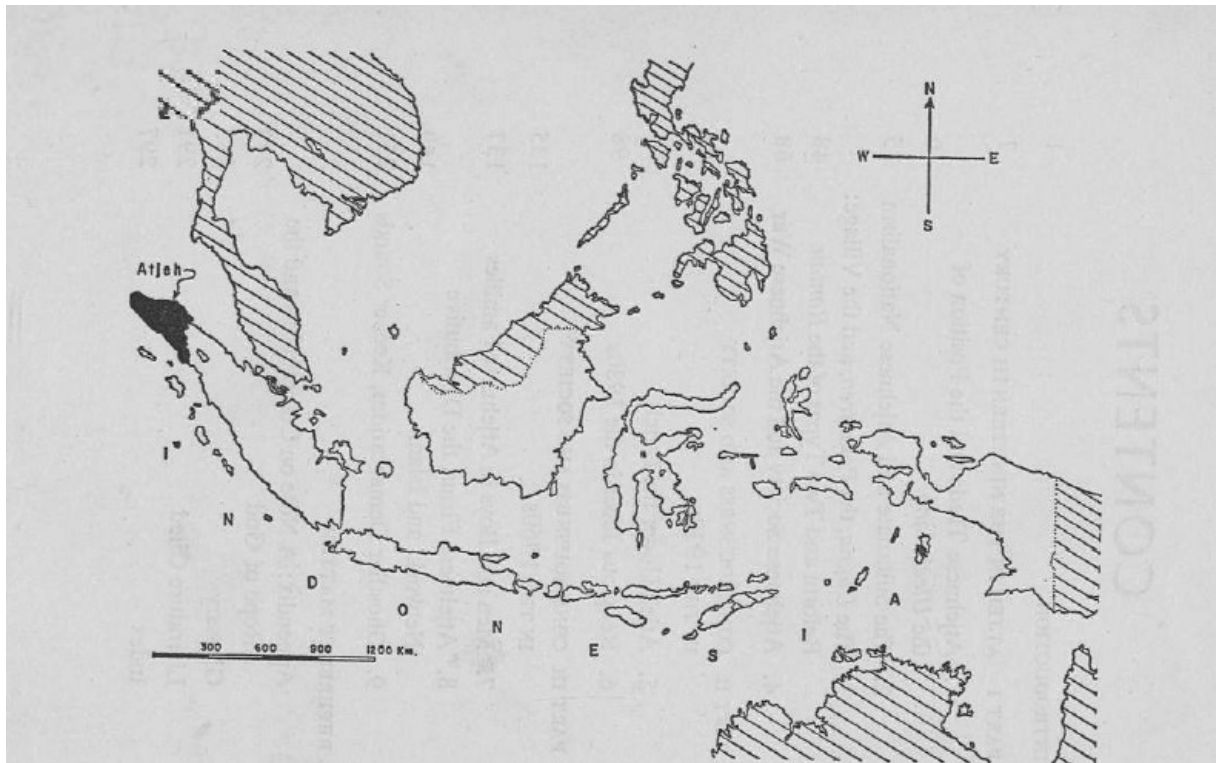
Afgaande op mijn bevinden in dit onderzoek werd de verzetsexplosie in het midden van de jaren twintig voornamelijk veroorzaakt door ontevreden leden van de lokale adel die uit waren op een machtspositie op de westkust, maar onder het koloniale bestuur buiten de boot vielen. De strijd om macht en middelen, die kenmerkend was voor de westkust, verhevigde onder het Nederlandse bewind en leidde tot spanningen. De verzetsleiders waren personen van aanzien en kregen daardoor aanhangers mee. De successen tegen de Nederlanders leidden tot meer aanhangers waardoor het verzet zich kon uitbreiden.

Het ontstaan van het koloniale vertoog over de ‘geïsoleerde’ en ‘achterlijke’ westkust heeft te maken met het feit dat het op de westkust tot aan de komst van de Japanners in 1942 onrustig bleef. De Nederlanders slaagden er niet in om dit deel van Atjeh blijvend onder controle te houden. In 1933 was er zelfs opnieuw sprake van een geweldsexplosie op de westkust. Hier is tot nu toe nog geen diepgaand onderzoek naar gedaan. Het zou de moeite waard zijn om te achterhalen wat er toen precies gebeurde en wat de oorzaak was om zo meer te weten te komen over de problemen waar het Nederlands-Indische bewind tegen aan liep bij de pacificatie van Atjeh in de late koloniale periode.

Bijlagen

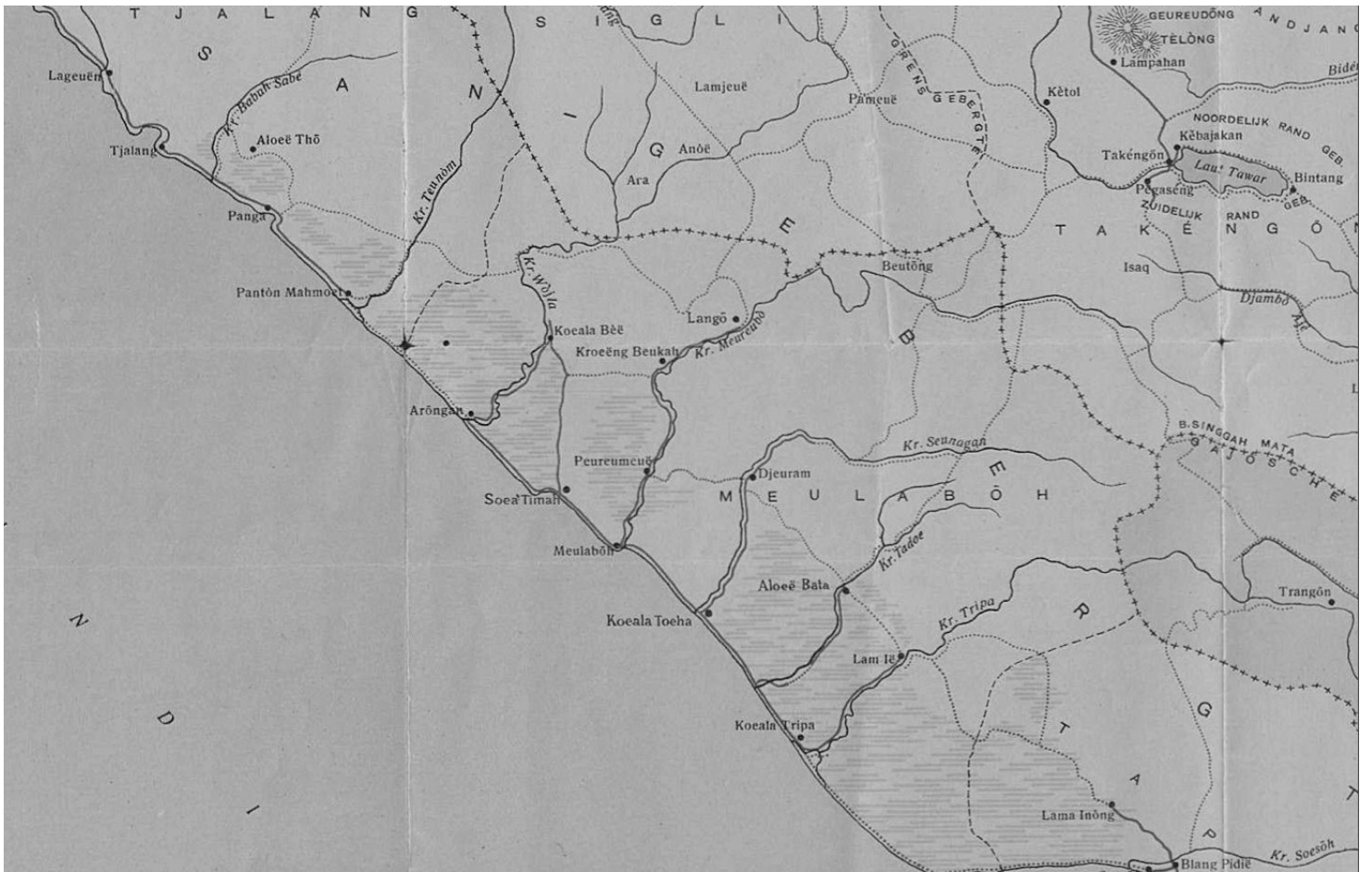
*Kaart I: Zuidoost-Azië.*³¹⁷

³¹⁷ Siegel, *The Rope of God*, inhoudsopgave.

*Kaart II: Atjeh*³¹⁸

318 Siegel, *The Rope of God*, 13.

Bronnenlijst

Archivalia

1. Nationaal Archief (NA) te Den Haag
 - a. Ministerie van Koloniën: Memories van Overgaven, 1852-1962 (2.10.39).
Inv. nr. 158, 639, 650.
 - b. Ministerie van Koloniën: Politieke Verslagen Buitengewesten, 1898-1940 (2.10.52.01).
Inv. nr. 7.

Gedrukte bronnen

1. Handelingen van de Volksraad van Nederlands-Indië
 - a. Handelingen van de Volksraad 1925-1926
 - b. Handelingen van de Volksraad 1926-1927
 - c. Handelingen van de Volksraad 1927-1928

2. Overzicht van de Inlandsche en Maleisisch-Chineesche pers (IPO's)
 - a. IPO's 1925
 - b. IPO's 1926

Literatuur

- Borel, G.F.W., *Onze vestiging in Atjeh: Drogredenen zijn geen waarheid* (Delft 2009).
- Bosma, Ulbe, Angelie en Gerard Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam 2005).
- Damsté, H.T., 'Atjèh-historie', *Koloniaal Tijdschrift I*, Vol.5, 3-5 (19?).
- Eliraz, Giora, *Islam in Indonesia: modern, radicalism and the middle East Dimension* (Brighton 2004).
- Feener, R. Michael, Daly, Patrick en Reid, Anthony, (ed.), *Mapping the Acehnese past* (Leiden 2011).
- Galen, van J.J. *Afscheid van de koloniën: het Nederlandse dekolonisatiebeleid 1942-2012* (Amersfoort/Amsterdam 2013).
- Goor, J., *De Nederlandse koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag 1994)

Graf, Arndt, Schröter, Susanne en Wieringa, Edwin, (ed.), *Aceh: History, Politics and Culture* (Singapore 2010).

Groen, P.M.H., ‘Geweld en Geweten: koloniale oorlogvoering en militair ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941’, *Militaire Spectator*, Vol. 182, 5 (2013) 248-266.

Hing, Lee Kam, *The Sultanate of Aceh: Relations with the British, 1760–1824* (Kuala Lumpur 1995).

Jong, de J.J.P., *De Waaier van het fortuin: van handelscompagnie tot koloniaal imperium: de Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel, 1595-1950* (Den Haag 1998).

Jongejans, J, *Land en Volk van Atjeh: Vroeger en Nu* (Baarn 1939).

Kloos, David, ‘Becoming better muslims: Religious Authority and Ethical Improvement in Aceh, Indonesia’, Proefschrift (Amsterdam 2013).

Kloos, David, ‘A Crazy State: Violence, Psychiatry and Colonialism in Aceh, Indonesie, ca. 1910-1942’, *Bijdrage tot de Taal-, Land en Volkenkunde*, Vol. 170, 1 (2014) 25-65.

Kommers, J., ‘Snouck Hurgronje als koloniaal etnograaf: De Atjèhers (1893-1894)’, *Sharqiyyât*, Vol. 8, 2 (1996), 87-115.

Kreemer, Jean, *Atjèh: Algemeen Samenvattend Overzicht van Land en Volk van Atjèh en Onderhoorigheden: deel I* (Leiden 1922-23).

Kreemer, J., *Atjèhsch Handwoordenboek* (Leiden 1931).

Kreike, Emmanuel, ‘Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra’, *Journal of Genocide Research*, Vol.14, 3-4 (2012) 297–315.

Kuik, Bouwe, *Indische Brieven: een bestuursambtenaar in de Buitengewesten* (Zutphen 2013).

Langen, van K.F.H., *Atjeh's Westkust met Daarbij Behoorende Kaart* (Leiden 1888).

Lanzing, Fred, *De Nisero-affaire* (Amsterdam 2009).

Locher-Scholten, Elsbeth, *Ethiek in fragmenten: Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981)

McVey, Ruth T., *The Rise of Indonesian Communism* (New York 1965).

Piekaar, A., *Atjèh en de oorlog met Japan* ('s Gravenhage-Bandung 1949).

Reid, Anthony, *The Blood of the People: Revolution and the End of Traditional Rule in Northern Sumatra* (Kuala Lumpur 1979).

Reid, Anthony, *Imperial Alchemy: Nationalism and Political Identity in Southeast Asia* (Cambridge/New York 2010).

Reid, Anthony, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898* (Kuala Lumpur 1969).

Reid, Anthony, (ed.), *Verandah of Violence: The Background to the Aceh Problem* (Singapore 2006).

Ricklefs, M.C. (ed.), *A New History of Southeast Asia* (London 2010).

Siegel, James, *The Rope of God* (Berkeley 1969).

Snouck Hurgronje, Christiaan, *De Atjèhers: deel I* (Leiden/Batavia 1893-1894).

Stapelkamp, Herman, *Het journal van luitenant-ter- zee: oorlog in Atjeh door Henricus Nijgh, 1873-1874* (Zutphen 2010).

Veer, van 't Paul, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).

Vergers, Pieter, *De oorlog met Atchin: beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk* (Doesburg 1875).

Zentgraaff, H.C., *Atjeh* (Batavia 1938).

Websites

1. <http://delpher.nl>

- a. *De Indische Courant*

- b. *Het Bataviaasch Nieuwsblad*

- c. *De Sumatra Post*

- d. *Het Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*